

2017 | 3

■ A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE

■ A TARTALOMBÓL

- *BOLLÓK ÁDÁM–B.SZABÓ JÁNOS*
A DE ADMINISTRANDO IMPERIO KAZÁR
FORRÁSAI ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
- *PÁLOSFALVI TAMÁS*
MENNYI IDEIG TARTOTT NÁNDORFEHÉRVÁR
ELSŐ OSTROMA?
- *MARTÍ TIBOR*
OKLEVELEK ARAGÓNIAI BEATRIX
HAGYATÉKÁBÓL
- *LÁSZLÓ ANDOR*
ILLÉSHÁZY ISTVÁN CSATLAKOZÁSA
BOCSKAIHOZ
- *TÓTH ÁRPÁD*
A REFORMKORI PESTI EGYESÜLETEK
MINT A NYUGATI MINTÁK KÖVETŐI
- *VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT*
BANGHA BÉLA A ZSIDÓKÉRDÉS
ÚTVESZTŐIBEN
- *KECSKÉS D. GUSZTÁV*
AZ ENSZ MENEKÜLTÜGYI FŐBIZTOSSÁGA
ÉS A KÁDÁR-KORMÁNY

TÖRTÉNELMI SZEMLE

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LIX. ÉVFOLYAM, 2017. 3. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Bollók Ádám–B. Szabó János: Hogyan tünt el a *De administrando imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból? Historiográfiai esettanulmány 347
- László Andor: Illésházy István csatlakozása Bocskaihoz (1605) 379
- Tóth Árpád: „Majmolás” vagy civilizációs fölzárkózás?
A reformkori pesti egyesületek mint a nyugati minták követői 399

VITA

- Pálosfalvi Tamás: Mennyi ideig tartott Nándorfehérvár első ostroma?
Gondolatok egy „páratlanul rosszul ismert” esemény kapcsán 417

MŰHELY

- Veszprémy László Bernát: Egy avított jezsuita antijudaista.
Bangha Béla SJ a zsidókérdés útvesztőiben 439
- Kecskés D. Gusztáv: Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és a Kádár-kormány közti kapcsolat az 1956-os magyar menekültválság idején 463

DOKUMENTUM

- Martí Tibor: Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából.
Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában 491

BOLLÓK ÁDÁM–B. SZABÓ JÁNOS

Hogyan tűnt el a *De administrando imperio* 38. fejezetének kazár forrásaira vonatkozó feltevés a magyar történetírásból?

Historiográfiai esettanulmány*

„[...] a magyar őstörténet kutatói bizonyára újból és újból vissza fognak térni *Bíborbanszületett Konstantin császár munkájának tudósításához, s új módszerek és szempontok érvényesítésével azokból a jövőben még többet fognak kiolvasni, mint amennyi eddig sikerült.*”¹

A Kárpát-medencét a 9. század végén birtokba vevő türk/magyar törzsszövetség történetének korábbi szakaszára visszatekintő forrás, a *De administrando imperio* (a továbbiakban: *DAI*) a korábban szavart² néven említett népeesség első ismert lépéseit a Kazár Kaganátushoz viszonyítva tárja olvasói elé. Így nem meglepő, hogy mind a magyarországi, mind a nemzetközi kutatást a 18. század óta foglalkoztatja a magyarokat a kazárokhöz fűző viszonyrendszer jellegének minél pontosabb megértése. A kazár–magyar kapcsolatok kutatását azonban mindvégig számos tényező befolyásolta és befolyásolja a forráskritikai megközelítések változékonyságától kezdve a kazár és a szavart/türk politikai berendezkedés különféle megítélésein keresztül egészen a modern nemzeti érzékenységekig. Aligha igényel például különösebb magyarázatot, hogy a 19. és a 20. század bizonyos korszakaiban politikai és társadalmi szempontból egyaránt különösen érzékeny témának számított a magyarság elődeit a korabeli felfogás szerint valamikor a 8. század utolsó harmada és a 860-as évek eleje között zsidó hitre tért kazár elithez fűző – politikai, házassági és esetlegesen rokoni – kapcsolatok megítélése, a kazárok közül Árpád népéhez csatlakozó kavarak kérdése, és mindennek tükrében a szavart/türk törzsszövetség kazároktól való függésének mibenléte. Nem meglepő ezért, ha pusztán csak az utóbbira adott válaszok is a magyarok elődeinek teljes függetlenségét valló állásponttól a kazárok által megszervezett és teljes függésben tartott bábállam feltételezéséig terjednek.

* Jelen tanulmány az NKFIH/OTKA 108670. sz. kutatási projekt munkálataihoz kapcsolódva készült.
1 *Moravcsik Gyula*: Bevezetés. In: *Bíborbanszületett Konstantin*: A birodalom kormányzása. Kiad. és ford. Moravcsik Gyula. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Bp., 1950. 42.

2 A szavart névalak használatára vö. *Harmatta János*: A magyarok nevei a görög nyelvű forrásokban. In: *Honfoglalás és nyelvészet*. Szerk. Kovács László–Veszprémy László. Akadémiai, Bp., 1997. (A honfoglalásról sok szemmel 3.) 129.

Egy közelmúltban elkészült tanulmányban magunk is megkíséreljük e vizszo nyrendszer néhány elemét részletesebb elemzés tárgyává tenni.³ Munkánkat azonban az a meggyőződés vezette, hogy bármiféle rekonstrukciós kísérletet meg kell hogy előzzön a rekonstrukció alapjául szolgáló forrás(ok) forráskritikai vizsgálata, hiszen mindaddig, amíg nem látjuk tisztán az adott szöveg szerzőjének szempontjait, az általa lejegyzett történetet sem érthetjük helyesen. Így munkánk során kísérletet tettünk a *DAI*-ról a bizánci irodalom kutatói által megfogalmazott újabb tudományos eredmények áttekintésére és rendszerezésére,⁴ illetve a 38. fejezet első felében lejegyzett adatok mögött álló tudósítás forrásának pontosabb körülhatárolására.⁵ Ez utóbbi természetes velejárójaként megkíséreltük a korábbi kutatói álláspontok feltérképezését, hogy lássuk: ki milyen megfontolások alapján fogalmazta meg saját véleményét, s születtek-e az általunk vázolt elképzelések ellentmondó, jól megalapozott érvrendszerek.

Mindennek már csak azért is különösen szükségét éreztük, mert mint azt különböző időpontokban, a magyarországi történet- és régészettudomány különféle szakterületein forogva személyesen is gyakran megtapasztalhattuk: mind a hazai egyetemi oktatásban, mind a kutatásban igen változó mértékben helyeztek hangsúlyt a valódi historiográfiai megközelítésre. Leginkább az egyes tudományterületek önreprezentációjának részeként készülő, kanonizáló szándékú historiográfiai összefoglalókkal, a kutatóelődök nézeteinek – majdhogynem kötelezőnek tekintett – pusztá katalogizálásával, illetve az eszmetörténet irányából közelítő, önálló historiográfiai munkákkal találkozhatunk. Ezek mellett azonban nemegyszer fájdalmasan csekély hangsúly helyeződik a ma kutatói által vizsgálat alá vett konkrét problémák *konkrét* kutatási előzményeinek a *kritikai* elemzésére. Pedig a kurrens szakirodalom ismerete alapján látványlag magától értetődő természetességgel felmerülő kérdések historiográfiai hátterének rekonstruálása jóval túlmutat önmagán: maguknak a kérdésfelvetéseknek a dekonstrukciója ugyanis számos esetben teljesen nyilvánvalóvá teszi azt az általánosságban egyébként jól ismert tény, miszerint a forrásoknak feltett kérdéseink legalább annyira gyökereznek saját korunkban, mint magukban a forrásokban.⁶

A konkrét esetben azonban az eredmény minket is meglepett – ezért is látjuk érdemesnek az előttünk feltárult folyamatokat a korszak kutatása számára részletesebben is bemutatni.⁷ „Meglepetésünk” egyik oka ez esetben kétségtelenül az volt,

3 B. Szabó János–Bollók Ádám: A „szavart–türk dosszié”: a *De administrando imperio* 38. fejezete.

A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. Megjelenés alatt.

4 Bollók Ádám: A *De administrando imperio* és keletkezésének kora az újabb kutatások tükrében. Megjelenés alatt a *Századok* című folyóiratban.

5 B. Szabó J.–Bollók Á.: i. m. (3. jz.).

6 Különböző témákban ugyan, de jelen írás mindkét szerzője szembesült saját munkája során a historiográfiai áttekintések megkerülhetlenségével és hasznával, vö. B. Szabó János: A honfoglalóktól a huszárkorig. A középkori magyar könnyülovasságról. Argumentum–Hadtörténeti Múzeum és Intézet, Bp., 2010. 13–38.; Bollók Ádám: Ornamentika a 10. századi Kárpát-medencében. Formátörténeti tanulmányok a magyar honfoglalás kori díszítőművészethez. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp., 2015. 10–67.

7 Jelen szöveg terjedelmi okokból teljesen szétfeszítette volna a fent említett, közlés alatt álló tanulmányaink kereteit. Így örömmel fogadtuk a szerkesztőség megtisztelő ajánlatát, s megfigyeléseinket jelen írásban önálló formában bocsátjuk közre.

hogy a mai magyarországi tudományosságban természetes kiindulási pontnak tekintett, a 20. század második felében és a 21. század elején született összefoglalások és részlettanulmányok arról a – B. Szabó János által 1999–2000 táján ismét felismert – lehetőségről, miszerint a 38. fejezet első felében elbeszélte történet mögött nagy valószínűséggel egy kazár adatközlőt kereshetünk,⁸ még érintőlegesen sem szóltak. Szinte minden munkában az a – végső soron Deér József egy 1946/1947-es tanulmányára történő hivatkozással alátámasztani vélt – elképzelés volt olvasható ugyanis, miszerint a teljes 38. fejezet adatközlőjeként egy, a 10. század közepén Konstantinápolyban járt magyar személy valószínűsíthető.⁹ Ez alól számottevő hatást gyakorló kivételt¹⁰ hosszú ideig talán leginkább Kapitánffy István egy felvetése jelentett, amely amellett érvelt, hogy a *DAI* kérdéses mondatai minden bizonnyal egy 9. századi bizánci követjelentésből származhatnak. Azt azonban ő sem vonta kétségbe, hogy e követjelentés mögött egy vagy több magyar eredetű tudósítás húzódott meg.¹¹

Deér a 20. század második felének magyarországi kutatására oly kiemelkedően nagy hatást gyakorló felvetését közelebről szemügyre véve azonban érdekes kérdések vetődtek fel. A szerző ugyanis a 38. fejezet 10. század közepi magyar adatközlőiről szóló feltevését saját szavai szerint kizárólag Marczali Henriknek egy, az 1900-ban megjelent *A magyar honfoglalás kútforrásiban* tett, alább idézendő rövid megjegyzésével¹² szemben fogalmazta meg, elvetve az elődje által a 38. fejezet szemléletével kapcsolatban vázolt „kazár tendentia” magyarázatát. Érvelésének figyelemreméltó eleme, hogy „a kazár tájékoztatás hipotézisé”-ről úgy vélte: azt „az idevágó irodalomban tudomásom szerint elsőnek Marczali Henrik kockáztatta meg”, mégpedig az említett, 1900-ban megjelent forrásgyűjteményben.¹³ A 19. század második felének vonatkozó szakirodalmával azonban valamilyen okból kifolyólag nem foglalkozott – ezen eljárásával pedig akarva-akaratlanul hosszú időre mintegy kiiktatta mindazon korábbi véleményeket a magyarországi szakemberek érdeklődési köréből, amelyek nézetünk szerint már több mint másfél évszázada a helyes irányba indították el a kutatást.¹⁴

8 Érveinkre ld. B. Szabó J.–Bollók Á.: i. m. (3. jz.).

9 Vö. Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok 79–80. (1945–1946) 3–20.

10 Amint azt a későbbiekben (a 23–24. oldalon) látni fogjuk, hasonló vélekedéseket már jóval korábban is megfogalmaztak, azok azonban mindvégig elejtett megjegyzések maradtak csupán.

11 Vö. Kapitánffy István: Bíborbanszületett Konstantin császár a magyarokról. In: A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. Rokay Péter. Fórum, Újvidék, 1997. 38–43.; *Uő*: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai. Antik Tanulmányok 43. (1999) 283–285. (ugyan-ez in: *Uő*: Hungaro-Byzantina. Bizánc és a görögség középkori magyarországi forrásokban. Typotex, Bp., 2003. 139–144.)

12 Marczali Henrik: Byzanci történetírók. In: A magyar honfoglalás kútforrásai. Szerk. Pauler Gyula–Szilágyi Sándor. MTA, Bp., 1900. 98.

13 Deér J.: i. m. (9. jz.) 10.

14 Arra, hogy a „kazár tájékoztatás hipotézisé”-nek megfogalmazása szempontjából – amint alább látni fogjuk – az egyik legfontosabb korai munkát jegyző Szabó Károly hosszú tanulmányát (Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból. Akadémiai Értesítő 1. [1860] 61–167.) cikke írásának idején Deér József nem vette a kezébe, maga szolgált bizonyítékot. Szabóra ugyanis csak úgy hivatkozott, mint akinél a 38. fejezet mögött álló szláv informá-

A kazár adatközlő feltevése: a 19. század

A német származású, Leopold von Ranke-tanítvány történész, Selig Cassel ugyanis már 1848-ban úgy látta, hogy a *DAI*-ban Leved(i)ről és Leved(iá)ról olvasható tudósítás más egyebekkel együtt „csak egy kazár forrás feltételezésével” magyarázható.¹⁵ Szintén kazár eredettel számolt Karl Czoernig 1857-ben a kazár kagán által Leved(i)nek az atelkuzui tartózkodás idején felajánlott fejedelemmé tételéről szóló leírás tendenciózusságára utalva.¹⁶ Az ő megfigyeléseikre is hivatkozva¹⁷ ugyancsak egy kazár eredetű tájékoztatás mellett foglalt állást a *DAI* magyar adatait először szisztematikus vizsgálatnak alávető Szabó Károly is. A 38. fejezet elemzése során megállapította, hogy „Konstántinnak ezen egész őstörténetünkre vonatkozó fejezete a khazar forrásból eredés bélyegét kézzelfoghatóan magán viseli [...]”.¹⁸ Kiindulási pontja részben a *sabartoi asphaloi* név vizsgálata volt, amelyet nem tartott a magyarok önelnevezésének:

„[...] úgy hiszem aligha csalatkozom, ha azt gyanítom, hogy e nevet Lebediában lakó őseinkkel valamint a Kaukáz mellé vonult töredék magyarsággal is szoros összekötetésben élt khazarok ruházták a magyarokra s adták a császárnak tudomására.”¹⁹

Szintén kazár eredetű tudósításra következtetett a 39. fejezetben a kavarokról szóló leírást olvasva,²⁰ majd vizsgálatainak eredményét összegezve megállapította, hogy

tor hipotéziséről találhat információt az olvasó (*Deér J.*: i. m. [9. jz.] 10.: 25. jz.). Ezt az adatot azonban igazolhatón az ugyanott szintén idézett Marczalitol vette: a Deér által megadott „*Vezérek kora*” (*Szabó Károly*: *A magyar vezérek kora* Árpádtól Szent Istvánig, Ráth Mór, Bp., 1869.) 162–163. oldalán ugyanis a magyarok 913-as nyugati hadjárataról van szó. Marczali viszont ugyanezen oldalszámokra hivatkozva Szabó 1860-as tanulmányát idézte (*Marczali H.*: i. m. [12. jz.] 98.: 1. jz.), ahol a kérdéses lapokon valóban a vizsgált témáról értekezett Szabó. Deér tehát nem nézett bele Szabó írásába, pusztán a Marczali által megadott „i. h.” feloldásaként behelyettesítette *A magyar vezérek korát*, de Szabó érveinek közelebbi megismerését már nem érezte szükségesnek. Az egyébként Marczali (*Uő*: i. m. [12. jz.] 95.: 2. jz.) alapján is egyértelmű, hogy a szerző még az *Akadémiai Értesítő* 1860-as évfolyamában megjelent értekezést citálta. A kutatástörténeti előzmények hiányos ismerete vezette Deért arra is, hogy Marczali 1880-as, *A magyar történet kútfői az Árpádok korában* című kötetének 1882-es német fordítását idézve úgy vélje, hogy ott Marczali még nem gondolt kazár adatközlőre (vö. *Deér J.*: i. m. [9. jz.] 10.: 27. jz.). Valójában – amint látni fogjuk – a kazár adatközlő felvetését már Marczali előtt is többen leírták, az utóbbi 1880-as és 1882-es szövege pedig – ha csak áttételesen is, de – ezekre utalt.

15 *Selig Cassel*: *Magyarische Alterthümer*. Veit und Comp., Berlin, 1848. 138.

16 *Karl Czoernig*: *Ethnographie des Oesterreichischen Monarchie*. II. Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1857. 54.: 2. jz.

17 *Szabó K.*: *Bíborban született Konstantin* i. m. (14. jz.) 164.

18 Uo. 111–112.

19 Uo. 112.

20 Uo. 129., 133.

„a magyarokról tüzetesen szóló 38. 39. és 40-dik fejezet közül a két első, melyben a császár őseinknek mai hazánkba költözésük előtti múltját, lebediai, és etelközi lakásukat, a khazarokkal való viszonyukat, a besenyők által szenvedett vereségeiket, és a kabaroknak hozzájuk csatlakozását írja le, a khazar forrásból eredés bélyegét több helyen mintegy homlokán viseli. [...] Hogy a besenyők általi kétszeri kiveretést, valamint Árpád vezérré választásának részleteit a császár nem magyaroktól vette, nézetem szerint is kétségtelenül bizonyos, mert a magyar tudósító az etelközi vereségét lehetetlen, hogy oly csaknem teljes megsemmisítés színében rajzolta volna, mint szerzőnkél olvassuk [...], s Árpád választását elbeszélve, a túlságos fontossággal emlegetett khazar befolyásról bizonyosan nem így nyilatkozott s a vérszerződésről kétségtelenül megemlékezett volna. Itt tehát világos, hogy a császárt az események színezésében csak khazar, s talán a besenyőkkel való viszonyaink illetőleg, besenyő tudósítás vezette, mely két nemzettel, mint munkájának több általunk tárgyalt helye is bizonyítja, a byzanti udvar a legszorosabb diplomáciai összeköttetésben állott. A kabarokról szóló azon adat pedig, hogy a kabarok nemzetsége vitészségéért lett volna a magyar nemzetségek fölébe mint előharczos első nemzetségül emelve, mint föntebb maga helyén alaptalannak mutattuk ki, a legkézzelfoghatóbban elárulja, hogy a saját nemzetét magasztaló khazar tudósító szájából kerülhetett.”²¹

Szabó azután korábbi nézeteinek rövid összefoglalását adva a bizánci forrásokot elemző tanulmánya után mintegy egy évtizeddel megjelent nagy áttekintő munkájában, *A magyar vezérek korában* újra hitet tett a *DAI* magyar fejezetei mögött meghúzódó kazár, besenyő és magyar adatközlőkről megfogalmazott véleménye mellett, közvetlen forrásként a császári udvarban „követekül és túsokul tartózkodó magyar, besenyő és kozár főemberek”-et nevezve meg.²²

A forrásokról ekként felvázolt elképzelése a 19. századi magyar történetírásban lényegében elfogadásra került. Marczali 1880-ban a *DAI* egyik fő információforrását ugyan a Konstantinápolyban járó Bulcsú elbeszélésében látta, emellett azonban általánosságban is hangsúlyozta a diplomáciai jelentések szerepét, utalva arra, hogy a bizánciak és a kazárok, valamint a bizánciak és a magyarok között rendszeresek voltak a követváltások, a magyar–kazár viszonyról és Árpád fejedelemmé választásáról pedig Bizáncban egykorú feljegyzések álltak rendelkezésre.²³ Ezzel, habár név szerint nem utalt Szabónak a korban közismert – s egyben általánosan elfogadottnak tűnő – megállapításaira, lényegében nagyon tömören mégis azokhoz kapcsolódva ismertette saját elképzelését. A század végén ugyanígy járt el Thury József, aki a 9. századi magyar történet eseményeinek szentelt hosszú munkája elején felsorolásszerűen számba vette a bizánci forrásokból ismert 10. századi magyar–bizánci követjárásokat, amelyek a magyarokkal kapcsolatos bizánci adatgyűjtésekre alkalmat kínáltak, illetve elfogadólag ismertette Szabó vé-

21 Uo. 164–165.

22 Szabó K.: *A magyar vezérek kora* i. m. (14. jz.) 35.

23 Marczali Henrik: *A magyar történet kútfői az Árpádok korában*. Franklin, Bp., 1880. 101–102.

leményét a *DAI* magyar adatai mögött felfedezhető besenyő és kazár adatközlőkről.²⁴ 1900-ban megjelent monográfiájában Pauler Gyula a magyarokkal kapcsolatos muszlim forrásokból ismert künde és gyula, illetve a *DAI*-ban megjelenő gyula viszonyának vizsgálata kapcsán szintén arra utalt, hogy a bizánci forrás összeállítója „részben legalább kozár forrásokat is használt”.²⁵ Ugyanekkor Marczali a sokáig alpmunkának számító *A magyar honfoglalás kútfeiben* tett ismét hitet a *DAI* magyar fejezeteinek egy része mögött meghúzódó kazár forrás mellett:

„feltűnő az, hogy a magyarok régibb viselt dolgai közül csak azokat említi [a *DAI*], a melyekben nemzetünk valami összeköttetésben volt a kozárral. Így különösen a fejedelemválasztást beszéli el nagy részletességgel és – úgy látszik – kozár tendenciával. Szabad tehát kifejeznünk azt a véleményt, hogy a császár értesüléseinek egy része kozár forrásra vezethető vissza. Tudjuk, hogy Konstantinápolyban mindig voltak kozár zsoldosok, azt is tudjuk, hogy arra felé igen gyakran járt görög követség.”²⁶

A kazár forrás mellett bizonyítottan látta továbbá, hogy a *DAI*-ban olvasható tudósítások más részei a 40. fejezetben említett Termacsu és Bulcsú követségéhez kapcsolódóan, illetve egyéb, a *DAI*-ban is említett követjárások során jutottak a bizánci udvar birtokába.²⁷ Azaz a szerző nem tett mást, mint saját, már 1880-ban is hangoztatott véleményét fejtette ki világosabb megfogalmazásban. Mégis sajátos, hogy sem ezt megelőzően, sem ekkor nem hivatkozott Szabó 1860-as tanulmányára ebben a vonatkozásban, pedig általánosságban és konkrétumokra utalva is idézte azt (talán részben ez vezethette félre később Deért).²⁸ A közvélekedésnek megfelelően írhatta így Sebestyén Gyula 1904-ben megjelent könyvében, hogy VII. Konstantin a magyarokról szóló ismereteit „a bizánczi udvarban forgoló magyar fejedelmi személyektől és kozár zsoldosaiktól szerezte be”,²⁹ majd megtoldotta ezt azzal is, hogy a *DAI*-ban a morvákról olvasható információk (ideértve a 41. fejezet történetét Szvatopluk fiairól) ugyancsak a Konstantinápolyban járó magyar előkelők révén juthattak a császári udvar tudomására.³⁰

A kazár adatközlőre vonatkozó fentebbi állítások mellett említést érdemel, hogy Hunfalvy Pál csak a *DAI* 10. századi állapotokról szóló információival kapcsolatban emlékezett meg magyar adatközlőkről,³¹ ahogy Fiók Károly is az Árpád-

24 Thury József: A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Századok 30. (1896) 685.

25 Pauler Gyula: A magyar nemzet története Szent Istvánig. MTA, Bp., 1900. 139.: 45. jz.

26 Feltehető, hogy nagyjából ekkor született népszerűsítő összefoglalójának azon kitétele, miszerint a *sabartoi asphaloi* név „valószínűleg már megrontva jutott Byzanczba” (Marczali Henrik: A vezérek kora. In: A magyar nemzet története. I. Magyarország a királyság megalapításáig. MTA, Bp., 1895. 19.), szintén arra utalhat, hogy ezen adatot nem magyar forrásból származónak vélte.

27 Marczali H.: Byzanczi történetírók i. m. (12. jz.) 97.

28 Vö. uo. 95–96., 98.: 1. jz.

29 Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I–II. Franklin, Bp., 1904–1905. I. 33.

30 Uo. II. 93.

31 Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. MTA, Bp., 1876. 217.

ház neveinek elemzése során különös figyelemben részesített, a 40. fejezet végén álló genealógiai ismertetést vizsgálva feltételezte Bulcsú informátor szerepét.³² Megint mások, akik a *DAI* magyar vonatkozású adatait vették valamilyen szempontból elemzés alá, nem érezték szükségét annak, hogy ezzel kapcsolatban állást foglaljanak. Nehéz lenne ma már azt megmondani, ebben az vezette-e őket, hogy a kérdést nem tartották relevánsnak vizsgálataik szempontjából, avagy elfogadhatónak tartották a Szabó, majd nyomában Marczali, Thury és Pauler munkáiban megjelenő álláspontot. Tény viszont, hogy a *DAI*-ban fellelhető névanyagot részletes nyelvi elemzésnek alávető³³ Vámbéry Ármint – aki egyébként a magyarokról szóló fejezetek történeti értékéről igencsak szkeptikusan nyilatkozott³⁴ – látszólag éppen úgy nem foglalkoztatta e problémakör, mint a legtöbb utódját, akik a legkorábbi magyar névanyag etimológiai vizsgálatára vállalkoztak.³⁵

A 38. fejezet magyar forrásának feltevése

Többszólamú diskurzus és a „magyar adatközlőről” szóló feltevés kibontakozásának háttere: a 20. század első fele

A 20. század első évtizedeiben a korai magyar történelem kutatásának homlokterébe általánosságban és a *DAI*-val kapcsolatos vizsgálatoknak konkrétan is a különféle nyelvi elemzések kerültek,³⁶ míg a történeti megközelítések a 19. század második felének a millennium környékén csúcspontra jutó fellendülése után érzékelhetően háttérbe szorultak egy időre. Hozzájárult ehhez nyilvánvalóan az, hogy a korszak nagy történészgenerációjának munkái a kortársak szemében lerakták a történeti kutatás alapjait a forráskutatás és az összefoglaló áttekintések területén egyaránt. A folyamatosságot természetesen jelzi, hogy a millenniumi események keretében a magyar államiságot ünneplő nagy vállalkozások mintegy utolsó utáni

32 *Fiók Károly*: Géza fejedelem neve és az Árpád-család névlajstroma Konstantinos Porphyrogenetosnál. Századok 41. (1907) 604., 614.

33 *Vámbéry Ármint*: A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány. MTA, Bp., 1882. 152–160.

34 Uo. 146–148.

35 Vö. pl. *Melich János*: Bulcsú. Magyar Nyelv 9. (1913) 325–327.; *Gombocz Zoltán*: Levente. Magyar Nyelv 12. (1916) 305–310.; *Jakubovich Emil*: Lél és Lebedias. Magyar Nyelv 14. (1918) 225–230.; *Rásonyi Nagy László*: Adalékok török tulajdonneveinkhez. Nyelvtudományi Közlemények 46. (1923) 124–137.; *Uő*: Taksony. Magyar Nyelv 23. (1927) 274–284.; *Pais Dezső–Rásonyi Nagy László*: Kál és társai. Magyar Nyelv 25. (1929) 121–128.; *Pais Dezső*: Konstantinos γεση̄ törzsneve. Magyar Nyelv 26. (1930) 298–299.; *Pais Dezső*: Fal. Magyar Nyelv 27. (1931) 242–246.; *Pais Dezső*: Gyila, Julus. Magyar Nyelv 31. (1935) 53–54.

36 Az előző jegyzetben felsorolt munkák mellett ld. még: *Darkó Jenő*: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi írónál. MTA, Bp., 1910. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXI. 6.); *Melich János*: Tisza – Тисза. Magyar Nyelv 19. (1923) 37–38. (Melich itt a *DAI* forrásai között régi követjelentéseket, valamint a magyarokhoz küldött követeket és a magyarok követeitől szerzett információkat említ, hivatkozva a Marczali által *A magyar honfoglalás kútjőiben* írottakra.)

állomásaként Árpád halálának ezredik évfordulójára 1907-ben megjelent a Csánki Dezső szerkesztette *Árpád és az Árpádok* című kötet, amelynek „legtöbb tanulmánya [...] jórészt a Pauler-iskola módszerét és eredményeit tükrözi vissza”,³⁷ s amelynek szerzőgárdája még javarészt a 19. század utolsó évtizedeinek szemléletét meghatározó tudósok közül került ki. A rákövetkező évben ugyanakkor már megjelent az akkor ifjú történészgeneráció kiemelkedő tagjának, a két világháború közötti magyar koratörténet-írás egyik vezető személyiségének, Hóman Bálintnak egy hosszú tanulmánya a honfoglalás előtti magyar szállások elhelyezkedésének kérdéséről és a 9–10. századi magyar hatalmi szervezetről.³⁸

A folyamatosság mellett ugyanakkor egy új kutatástörténeti periódus nyitánya is ezekre az évekre esett. Gombocz Zoltán 1908-ban, majd 1912-ben jelentkezett nagy hatású tanulmányával, amely a magyar nyelvben megtalálható, honfoglalás előttként számon tartott török jövevényszavak szisztematikus feldolgozására vállalkozott. Az 1912-es munkájában még úgy látta, hogy a magyar nyelvbe e szavak a volgai bolgárok nyelvéből kerültek át 600 és 800 között³⁹ – azaz nagyjából egyetértésben a 19. századi történészek által az írott források alapján felvázolt képpel még elfogadta, hogy a magyarok elődei valamikor a 9. században hagyták el a Volgától keletre lévő szállásaikat, s indultak el délnyugati irányba. Egy évtized sem telt el azonban, s véleményét jelentősen megváltoztatva arra jutott, hogy a szőlőtermesztésre és a borra vonatkozó kölcsönszavak átvételére csakis ettől a vidéktől délebbre, legvalószínűbben a Kaukázus előterében kerülhetett sor, ahová az 5. századi népmozgások sodorták el a magyarokat.⁴⁰ Ezt a területet jelölte ki egyébként egy évtizeddel korábban, a magyarokkal kapcsolatban bizánci forrásokban feltűnő népneveket elemezve Darkó Jenő is, aki ide, a Kaukázus és a Fekete-tenger keleti partvidéke közé helyezte a magyarokat legkésőbb a 8. század közepétől kezdve.⁴¹ Fehér Géza pedig Gombocz nyomdokain haladva az onogurokra/bolgárokra vonatkozó történeti források összeállítása és a feltételezett bolgár–magyar kapcsolatok kidolgozása révén tett úttörő lépéseket a Gombocz-féle elméletnek a történettudomány területén való kamatoztatása terén.⁴²

Az az elképzelés, miszerint az Anonymusnál és a *DAI*-ban egyaránt rövid idejűnek, legfeljebb egy-két emberöltő hosszúságúnak ábrázolt, és a 19. század törté-

37 Hóman Bálint: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. MTA, Bp., 1923. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 7.) 10. – Pauler saját nemzedékén belüli szerepére és újító módszertanára ld. uo. 9.

38 *Uő*: Östörténetünk keleti forrásai. Századok 42. (1908) 865–883.

39 *Gombocz Zoltán*: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Société finno-ougrienne, Helsinki, 1912. Az etimológiai vizsgálatok első kiadása: *Gombocz Zoltán*: Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 1908. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 7.) (Ekkor még kevésbé határozott kronológiai kerettel.)

40 *Vö. Gombocz Zoltán*: Bolgárok és magyarok. Új Magyar Szemle 2. (1920) 176–183.; *Uő*: A bolgár-kérdés és a magyar hünmonda. Magyar Nyelv 17. (1921) 15–21.; *Uő*: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. II. Nyelvtudományi Közlemények 46. (1923) 26–29.

41 *Darkó J.*: i. m. (36. jz.) 325., 330.

42 *Géza Fehér*: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V.–XI. Jahrhunderten. Keleti Szemle 19. (1921) 2. sz.

nészei által is így bemutatott „gyors” vándorlás helyett valójában a magyarság elődeinek évszázados – más népek nevei alatt rejtőzködő – steppei jelenlétével kell számolni, az 1920-as évektől egyre népszerűbbé vált. Ennek kidolgozását adta Fehér említett tanulmánya, majd Németh Gyula nagy összefoglalása 1930-ban,⁴³ s az erre vonatkozó további vizsgálatoknak mintegy a forrásbázisát teremtette meg, illetve kívánta megteremteni Kmoskó Mihály a korban végül kiadatlanul maradt hatalmas gyűjteménye a steppei népekre vonatkozó arab, perzsa és szír,⁴⁴ valamint Moravcsik Gyula *Byzantinoturcicája*⁴⁵ és annak magyar nyelvű előzménye⁴⁶ a bizánci görög források terén.⁴⁷ Az 1930-as évektől Fettich Nándor munkái révén a régészet is egyre erőteljesebben kapcsolódott be a honfoglalás előtti magyar történet kutatásába,⁴⁸ újabb diszciplína forrásanyagát, s egyben értelmezési nehézségeit emelve ezzel be az események rekonstrukciójába.

Ezt látva nem meglepő, hogy az egyébként a „nyelvi és történeti kérdések kelleténél szorosabb összekapcsolását”-t hibának tartó⁴⁹ és a saját diszciplinájának módszertana, a történeti forráskritika alapvető fontosságát hangsúlyozó⁵⁰ Hóman is elfogadta Gombocz és nyelvész, illetve történész követői nyelvészeti alapon megfogalmazott tézisét, s a magyarok 5. századtól kezdődő Kaukázus-vidéki, majd Don–Dnyeper–Dnyeszter környéki jelenlétével számolva magyarázta mind a 9–10. századi idegen eredetű források, mind a magyar krónikáshagyomány adatait. Ennek megfelelően értelmezése szerint a krónikák hun hagyományának gyökerei az 5. századi állapotokhoz nyúlhatnak vissza, majd a magyarság előbb onogur, utóbb pedig kazár fennhatóság alatt élhetett a kelet-európai steppén.⁵¹ Aligha csodálhatjuk, hogy az e modellben gondolkodó kutatók számára nem jelentett nehézséget a *DAI* 38. fejezetében olvasható, a magyar történelmet a kazárokhöz kötő elbeszélés beillesztése saját történelemképük keretei közé. Elképzelésük szerint ugyanis a magyarok nem-

43 Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. MTA, Bp., 1930.

44 Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. I/1–3. Szerk. Zimonyi István. Balassi, Bp., 1997–2007. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 10., 13., 23.); *Uő*: Szír írók a steppe népeiről. Szerk. Felföldi Szabolcs. Balassi, Bp., 2004. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 20.) Kmoskó magyar koratörténet felé fordulásának okaira ld. *Ormos István*: Adalékok Kmoskó Mihály alakjához. I. Keletkutatás (2009) 2. sz. 74.

45 Gyula Moravcsik: Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker. 2., durchgearbeitete Auflage. Akademie Verlag, Berlin, 1958. (Berliner Byzantinische Arbeiten 10.)

46 Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1934. (A Magyar Történettudomány kézikönyve I. 6/b.)

47 Az írott forrásokban a 9. században feltűnő magyarság „előtörténetére”, kialakulási környezetére relevánsnak tartott bizánci források összegyűjtése mögött meghúzódó korabeli koncepcióra ld. *Moravcsik Gy*: A magyar történet i. m. (46. jz.) 19–22.

48 Történészeknek készült összefoglalása: Fettich Nándor: A levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok 67. (1933) 250–276., 369–399.

49 Hóman B.: A magyarok honfoglalása i. m. (37. jz.) 7.

50 Vö. uo. 9., 12–13.

51 Uo. 11. – Legátfogóbb kifejtése igényes ismeretterjesztő formában: Hóman Bálint–Szekfü Gyula: Magyar történet. I–VII. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1928. I., ill. a 2. kiadásban: I–V. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935. I. 23–114.

csak hogy „Kazáriához közel” (*DAI* 38₃) éltek, de a kazár politikai alakulat keretei között, annak fősége alatt is álltak. Leved(i) kazár házassága (*DAI* 38₁₄₋₁₆), a kagán ajánlata Leved(i)nek (*DAI* 38₃₁₋₃₉), Árpád kazár részvétellel történt fejedelemsé tétele (*DAI* 38₄₆₋₅₃) mind jól illeszkedni látszottak a Kaganátus keretei között, kazár uralom alatt élő magyarok feltevéséhez. Így a 19. század történészeivel ellentétben, akik abból kiindulva, hogy a magyarság Anonymus tudósítása szerint Álmos generációja idején lépte át a Volgát,⁵² illetve abból, hogy a *DAI*-ban Álmosnál legfeljebb néhány évtizeddel idősebb Leved(i) idején érkeztek Kazária közelébe, még lényegében a 9. század második felétől számoltak a magyarok Fekete-tenger-vidéki jelenlétével, Gombocz, Hóman és kortársaik számára egyszerűen *már nem volt szükség semmiféle kazár adatközlő feltételezésére ahhoz, hogy a DAI 38. fejezetében érzékelhető „kozár tendenciá”-t megmagyarázzák.* A magyarázatot maga a feltételezett hosszú idejű kazár–magyar együttélés jelentette. A 19. század végén még uralkodó nézetet képviselő tudósgeneráció tagjai pedig ebben az időben már vagy nem éltek, vagy – mint az 1940-ben elhunyt, ám a Tanácsköztársaság idején játszott szerepe miatt már jóval korábban nyugdíjazott és marginalizálódott Marczali – kiszorultak a tudományos közélet alakítói közül.⁵³

A magyar honfoglalás kútfoi (1900) és a Hóman–Szekfü-féle *Magyar történet* első kiadása (1928) között eltelt kicsit több mint két és fél évtized változásait látva nem csodálható, ha az utóbbi kötetben Hóman már úgy látta: a *DAI* 38. fejezetében leírt eseményeket „Bíborban született Konstantinosz császár 950-ben a nála járt magyaroktól hallotta”.⁵⁴ Néhány évvel korábban egyébként már hasonló következtetésre jutott a még a 19. század végi történészgeneráció tagjai közé tartozó, de az 1920-as években már egyértelműen Gombocz és követői hatása alatt álló Karácsonyi János is, aki a 38. fejezetben elbeszélt eseményekben szintén a magyarok által a 10. század közepén Konstantinápolyban elmondott történeteket látott.⁵⁵ Másfél évtizeddel később pedig az Árpád-ház és ezáltal a magyarság történetét már-már misztikus nézőpontból vizsgáló Domanovszky-tanítvány, Ferdinándy Mihály számára kérdés sem fért ahhoz, hogy legalábbis a 38. fejezet első felének anyagát és az Árpád-ház genealógiáját Termacsu előadása nyomán ismertette a *DAI*.⁵⁶

Véleményük alakulásában minden bizonnyal döntő szerepet játszott egyrészt az, hogy ugyancsak nyelvi alapon, a Leved(ia) és Atelkuzu nevek magyar eredetéből kiindulva Fehér – akinek a kötetéről Hóman hosszabb recenziót is közzétett, így

52 Anonymus, *Gesta Hungarorum* 7.

53 Vö. Romsics Ignác: Clió bűvöletében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi tekintéssel. Osiris, Bp., 2011. 268–269., 591.

54 Hóman B.–Szekfü Gy.: i. m. (51. jz.) (1928) 64., (1935) 66. Emellett mindvégig kitartott: 1943–1944-ben írott, csak jóval a halála után megjelent könyvének kéziratában is így foglalt állást, ld. Hóman Bálint: Öseemberek – ősmagyarok. Attraktor, Bp., 2001. 218.

55 Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete 896-ig. Szent László Nyomda, Oradea-Mare/Nagyvárad, 1924. 51., 55–56.

56 Ferdinándy Mihály: Az Istenkeresők. Az Árpád-ház története. Rózsavölgyi és Társa, Bp., 1943. – újranyomva: Attraktor, Máriabesnyő, 2003. 15–23.

felvetéseit jól ismerte⁵⁷ – már 1921-es munkájában magyar adatközlőtől, egészen pontosan Bulcsútól származtatta a 38. fejezet anyagát.⁵⁸ Másrészt elősegíthette a kazár adatközlő hipotézisétől való eltávolodást az is, hogy a bizánciak által a magyarokkal kapcsolatban használt megnevezéseket a filológiai kutatás érvrendszerével vizsgáló Darkó azt a feltételezést fogalmazta meg, miszerint a *DAI* türk és *sabartoi asphaloi* nevei nem magyar, illetve kazár informátoroktól jutottak volna a szöveg szerzőjének tudomására. Elképzelése szerint az előbbit Theophanés vitte volna át a magyarokra, s az ő révén ismerte volna meg VII. Konstantin és köre,⁵⁹ míg az utóbbit Konstantin vagy az őt tájékoztató bizánci személy „arab kereskedőktől vagy világyáróktól” hallhatta.⁶⁰ Azaz Darkó, aki természetesen számolt azzal, hogy VII. Konstantin számos idegen néptől összegyűjtött adatot felhasznált a *DAI* írásakor,⁶¹ tulajdonképpen arra a következtetésre jutott, hogy a császár az általa ismert adatokat egy saját maga által többé-kevésbé összedolgozott formában tárta az olvasói elé, számos, különböző eredetű tudósítás egybeszövésével és megrostálásával.

A 38. fejezet mögött álló magyar adatközlő elképzelése persze nem csak a magyarországi kutatásban merült fel. A magyarországi szakemberek munkái mellett éppen az 1930-as évek nyugat-európai szakirodalmában mutatkozott a korábbiaknál élénkebb érdeklődés a honfoglalás előtti magyar történelem, s ezáltal a *DAI* 38–40. fejezetei iránt. Így Carlile Macartney a magyar történet 9. századi eseményeit tárgyaló monográfiájában többek között amellel érvelt, hogy nemcsak hogy Leved(iá)t és Atelkuzut kell ugyanazon – a Don és az Al-Duna között fekvő – területre lokalizálni, de a 38. fejezet két besenyő támadást és két ezeket követő nyugatra történő elmozdulást elbeszélő mondatai lényegében egyetlen eseményt írnak le kétszer egymás után. Így vélte ugyanis megmagyarázhatónak azt, hogy a *DAI* – besenyő forrásból származtatott – 37. fejezete a magyarokat a Kárpát-medencébe beszorító besenyők szállásait a Volga és a Jaik/Urál folyó közé helyezte, s csak egy, a magyarokat érő besenyő támadásról tudósít. Az egyetlen besenyő támadásra és egyetlen nyugatra költözésre vonatkozó két, párhuzamos történet keletkezése mögött a szerző két különálló elbeszélést vélt felfedezni: az első (38₃₋₂₃) véleménye szerint egy nem magyar eredetű (a nyelvhasználat alapján esetleg szláv) informátor útján került Konstantinápolyba, míg a második (38₂₄₋₅₇) a magyar „nemzeti tradíciót” tartotta fenn, s mint ilyen, nyilvánvalóan magyar elbeszélő útján jutott el Bizáncba. Az utóbbi esetében a keleten maradt magyarokra (a szavartokra) helyeződő hangsúly miatt az adatközlőt a körükből származtatta.⁶² Macartney egyébként a 39–40. fejezetek anyagával kapcsolatban is az általa csak

57 Hóman Bálint: Fehér Géza: Bulgarisch–ungarische Beziehungen in den V.–XI. Jahrhunderten. Veröffentlichung der Kőrösi-Csoma-Gesellschaft. Budapest, 1921. Századok 57. (1923) 335–356.

58 Fehér, G.: i. m. (42. jz.) 52–53., 90.

59 Darkó J.: i. m. (36. jz.) 330–332., 350.

60 Uo. 342–349., különösen 348.

61 Uo. 335. – A 37. fejezet kapcsán például egyértelműen besenyő forrásról írt.

62 Carlile Aylmer Macartney: The Magyars in the Ninth Century. Cambridge University Press, Cambridge, 1930. 90–100. – A szerző egyébként számolt egy további, a honfoglalást közvetlenül megelőző támadás előtti másik háborúval is, amely a 9. század első évtizedeiben a Kubán-vidék-

részben figyelembe vett⁶³ magyar kutatásától eltérő álláspontra helyezkedett. A kavarokra helyezett nagy hangsúly alapján e részeket egy, a bizánci udvarban megfordult kavar adatközlőnek az információiból tartotta levezethetőnek, akit ő a 940-es évek második felében Konstantinápolyban járt Gyulával azonosított.⁶⁴ A 38. fejezet első fele mögött álló, az eseményeket duplikáló „két forrás” tézisének – habár erre a magyar kutatásban hosszabb ideig csak kevesen reagáltak, s ők sem egyetértőleg⁶⁵ – a két világháború közötti nyugati bizantinológia egyik jelentős személyisége, Henri Grégoire is elfogadhatónak tartotta, bár a magyar fejezetek egyes részletkérdéseivel kapcsolatban más véleményen volt, mint Macartney.⁶⁶

Nem mindenki osztotta ugyanakkor a *DAI* 38. fejezetének az 1920–1930-as években a magyarországi és a nemzetközi kutatásban is egyre elterjedtebb, magyar eredetű forrásra visszavezetett adatairól szóló elképzelést. Moravcsik 1934-ben közzétett, a *DAI*-ról számos, ma is fontos megállapítást tartalmazó rövid ismertetésében a Gabriel klérikos, illetve Bulcsú és Termacsu követjárásai alkalmával szerzett információk felsorolása mellett úgy látta:

„lehet, hogy Konstantinos a magyar vezérek elbeszélésein kívül kazár információkat is felhasznált. Erre enged következtetni az a körülmény, hogy a magyarság honfoglalás előtti kazár kapcsolatairól nagyon részletes információi voltak. A bizánciak ez időben szoros kapcsolatban álltak a kazárokkal – a császári udvarban kazár testőröket is találunk – s így a császár könnyen kaphatott tőlük tudósításokat a magyarokról.”⁶⁷

Ezen elképzelés jelent meg mintegy egy évtizeddel később a mestere, Moravcsik 1934-es összefoglalását kivonatoló Gyóni Mátyás rövid összefoglalásában is, azaz, hogy a *DAI* 38–40. fejezeteinek forrásai „Termacsunak és Bulcsunak elbeszélése, Gabriel bizánci követ jelentése és kazár információk lehettek”.⁶⁸ Hiába foglalt azonban így állást a kérdéses forrást akkoriban legalaposabban ismerő szakember és az ő tanítványa – a következő évtizedek kutatása mégis inkább a

ről lökte a magyarokat Leved(ia)–Atelkuzube, ám ezt a besenyőktől különálló kangarokhoz kötötte (uo. 76–79., 103–108).

63 Bár a brit tudós nem egy magyar szakemberrel tartotta a kapcsolatot, többek között a magyar (nyelvű) szakirodalom nem kellő ismeretét róta fel neki Moravcsik Gyula az 1930-as kötetéről írott recenziójában: *Gyula Moravcsik: Rezension: Macartney, The Magyars... Byzantinische Zeitschrift* 33. (1933) 385–386.

64 *Macartney, C. A.*: i. m. (62. jz.) 112–117.

65 Vö. *Moravcsik, Gy.*: Rezension i. m. (63. jz.) 385.

66 *Henri Grégoire*: Le nom et l'origine des Hongrois. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 91. (1937) 630–642., különösen 632–639. – Ettől korábbi álláspontját néhány ponton módosító későbbi írásában sem tért el, vö. *Uő*: L'habitat «primitif» des Magyars et les Σαβαρτοϊάσφαλοι. *Byzantion* 13. (1938) 267–278.

67 *Moravcsik Gy.*: A magyar történet i. m. (46. jz.) 155.

68 *Gyóni Mátyás*: A bizánci források. In: *A magyarság őstörténete*. Szerk. Ligeti Lajos. Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Néprajzi Intézet, Bp., 1943. 245.

Fehér, Karácsonyi, Hóman és Ferdinándy (!) által megfogalmazott vélemények irányába indult el.

Mindez alapján talán megkockáztatható: a Szabó által 1860-ban felvetett szempontok egy részének időtállóságát látva talán nem véletlen, hogy a magyar fejezetek forrásaival kapcsolatban a 19. század második felében az ő üttörő munkája nyomán kialakult konszenzus felbomlását elsősorban *nem* a *DAI* szövegének újólagos, mélyreható vizsgálata eredményezte. A törést – mint láttuk – részben a magyar koratörténet földrajzi és időbeli kereteinek megítélésében beállt változások indukálták. Másrészt fontos szerepet játszott az is, hogy a magyarországi kutatás a 9. századi magyarokról szóló beszámolókat megőrző muszlim forrásokból kiolvasott/kikövetkeztetett információkat – lényegében Ibn Ruszta magyarokról szóló leírása hazai közzétételének kezdetétől⁶⁹ – nem, vagy csak nehezen tartotta összegegyeztethetőnek a *DAI*-ban ugyanezen időszakról feljegyzett beszámolóval.

A két forráscsoportban egymásnak többé-kevésbé ellentmondó adatsorokat látott már Edelspacher (Gyoroki) Antal 1871-ben,⁷⁰ Hunfalvy 1876-ban,⁷¹ Salamon Ferenc 1877-ben,⁷² Botka Tivadar 1878-ban,⁷³ Vámbéry Ármin 1882-ben⁷⁴ – s a sort hosszan lehetne még folytatni. A kutatók e nehézséget a kezdetektől azzal próbálták meg áthidalni, hogy vagy a *DAI*-ban olvasható eseményeket és helyeket (Leved[ia], majd Atelkuzu) helyezték az Ibn Ruszta-féle szövegből kikövetkeztethető állapotok elé, vagy fordítva, az arab szöveg leírását Leved(iá)ra vonatkoztatták, mintegy a *DAI*-ban rögzített állapotok előtti korra keltezve az ott olvashatókat.⁷⁵ Mások – mint Hóman – a szövegek kevésbé szó szerinti értelmezésével kísérelték meg a vélt ellentmondás feloldását, a két forráscsoport azonos tartalmát feltételezve.⁷⁶

A muszlim és a bizánci forrásokban található adatokra vonatkozó különféle egyeztetési kísérletek újabb állomását Deér fentebb idézett, 1946/1947-es, a *Századok*ban megjelent tanulmánya jelentette. Ez a korábbi elképzelésekhez részben hasonlóan a két forráscsoportban feldolgozott események egymástól történő időbeli eltávolításában látta a megoldást – ám immár a 19. században javasoltaktól jelentősen eltérő mértékben. A kérdés újrafogalmazásához a kiindulópontot saját szavai szerint a muszlim leírásokat friss szemmel ismét elemzés tárgyává tevő Czeglédy Károly egy 1945-ös írása kínálta.⁷⁷ Ebben ugyanis a kérdéses szövegek-

69 Gyoroki [Edelspacher] Antal: Ibn-Daszta tudósítása a magyarokról a X-dik század elejéről. Századok 5. (1871) 465–478.

70 Uo.

71 Vö. Hunfalvy P.: i. m. (31. jz.) 202–203., 214–215.

72 Vö. Salamon Ferenc: A magyar hadi történethez a vezérek korában (Kútfőtanulmány a IX. századbeli byzanti taktikai művekről). Athenaeum, Bp., 1877. 34–40.

73 Botka Tivadar: Millenarium vagyis a magyar államiség ezeréves fordulójára 884-től 1884-ig. III. Századok 12. (1878) 3. sz. 256–258.

74 Vámbéry Á.: i. m. (33. jz.) 135–136.

75 A véleményeket osztályozta és röviden bemutatta Hóman B.: Östörténetünk i. m. (38. jz.) 866–867.

76 Hóman B.: Östörténetünk i. m. (38. jz.).

77 Czeglédy Károly: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. Magyar Nyelv 41. (1945) 33–55. – újranyomva in: *Uő*: Magyar östörténeti tanulmányok. MTA Könyvtára, Bp., 1985. (Budapest Oriental Reprints A3.) 33–55.

nek a kelet-európai népekről szóló adatait összefoglalóan tárgyaló Czeglédy a magyarokkal kapcsolatos információk lejegyzését 870 és 889 közé helyezte,⁷⁸ ezáltal kizárva annak a lehetőségét, hogy a muszlim földrajzírók adatait a *DAI* által elmondott, Leved(i), Álmos és Árpád történetét tartalmazó, s belső logikája alapján a hasonlóképpen az 850–890-es évekre vonatkoztatható elbeszélés elé lehessen datálni. Elemzése végkövetkeztetéseként Czeglédy ezért ismét azt javasolta, hogy a *DAI* 38. fejezetének elején elbeszélte történetet a korábban elképzelnél későbbre kell helyezni, ugyanis „[a] császár informátoraitól a magyarság történetének csak egy meglehetősen kis szakaszáról nyert értesülést. Levedi vajdaságánál régebbi eseményekről nincs tudomása”. Összességében úgy látta, hogy a *DAI*-ban „a 880 előtti magyar történelmet” megelőző korszakról nem lehet adatokat találni.⁷⁹ Elképzelésével szemben viszont a bizánci és a muszlim források összeegyeztethetlenségéről szóló alaptételét elfogadó Deér úgy gondolta az ellentmondást feloldani, hogy – az utolsó mondatokat leszámítva – a teljes 38. fejezet adatközlőjeként egy, a 10. század közepén Konstantinápolyban járt magyar személyt valószínűsített. A Leved(i)ről, Álmosról, Árpád fejedelemmé választásáról és a besenyő–magyar háborúról szóló elbeszélést így „a magyar nemzeti és dinasztikus hagyományra” vezette vissza,⁸⁰ s feltételezte, hogy Leved(i) valójában nem a 9. században, hanem jóval korábban, a 8. század második felében élhetett.⁸¹

A korai magyar történet eseményeihez a nyelvészeti részletelemzések helyett középkorász-történészként, vállaltan a történetírás módszertanával közelítő⁸² Deér elődeivel ellentétben szükségét érezte annak, hogy a 19. századi történészgenerációk által elfogadott kazár adatközlő feltevését is cáfolja, mielőtt saját magyar adatközlőjével helyettesítette azt. Mint e tanulmány elején említettük, érvelését Marczalinak *A magyar honfoglalás kútforrásiban* tett, fent idézett rövid megjegyzésével szemben fogalmazta meg, elvetve a „kazár tendentia” magyarázatát. Véleménye alátámasztására azonban elsősorban saját tézisért hozta fel, amely szerint Leved(i) alakját a 8. századba kell visszakelteni. Nem gondolta továbbá megokolhatónak, miért és hogyan jutott volna VII. Konstantin kazároktól származó közlésekhez, a *DAI*-ban ugyanis a kazárokról alig esik szó. Azt sem tartotta megmagyarázhatónak, mi haszna lett volna egy kazár adatközlőnek a magyarokat a kazárok alávettjeiként bemutatni a 9. század legvégén vagy a 10. század első felében – annak ugyanis semmiféle aktuális politikai mondanivalója nem lehetett már akkor.⁸³

Mint fentebb szó volt róla, munkájának figyelemre méltó eleme, hogy „a kazár tájékoztatás hipotézisé”-nek forrásául Marczalit nevezte meg, azaz sem Szabó 1860-as tanulmányával, sem Pauler 1880-as és 1900-as, sem pedig Thury 1896-os írásával nem foglalkozott. Ennél is megmagyarázhatatlanabb, hogy látszólag ugyanígy figyelmen kívül hagyta a *DAI* legjobb szakértője, Moravcsik alig egy

78 Czeglédy K.: A IX. századi magyar történelem i. m. (77. jz.) 39–41., 54.

79 Uo. 53.

80 Deér J.: i. m. (9. jz.) 15.

81 Uo. 8–9.

82 Uo. 5.

83 Uo. 10–11.

évtizeddel korábbi, fentebb szintén idézett szavait. Szerepe lehetett ebben annak is, hogy egész tanulmánya alapján érezhető: a szerző szeme előtt elsősorban nem annyira a muszlim és a bizánci források vélt ellentmondásainak feloldása lebegett, mint inkább a *DAI* 38. fejezetének és a magyar krónikákban Álmossal és Árpáddal kapcsolatban olvasható történeteknek egyfajta összefésülése, s ezáltal a krónikák „verziójának” egy 10. század közepi szöveggel való hitelesítése. A cikk második fele lényegét tekintve ennek a tézisnek a bemutatása, mint ahogyan a szöveg elején már a kérdés megfogalmazásában is igen jelentős szerep jutott a künde és a gyula méltóságok Álmos és Árpád személyei közötti felosztása körüli lehetőségek bemutatásának.⁸⁴

Deér tanulmányának feltűnő vonása továbbá, hogy még 1946-ban is úgy érezte: „szívós[...]an tartja magát [...] a kazár tájékoztatás hipotézise”,⁸⁵ s ezzel szemben a magyar adatközlő melletti érvelést mint saját új eredményét mutatta be. Holott amint láttuk, a 38. fejezet mögött meghúzódó magyar információról mind Fehér 1921-ben, mind Karácsonyi 1924-ben, mind a Deér cikkének megjelenésekor már bebörtönzött Hóman 1928-ban és 1935-ben, mind Macartney 1930-ban, mind pedig Ferdinándy 1943-ban is mint tényről írt. A kazár tudósítás lehetőségének „szívós” továbbéléséről szólva – bár konkrét munkára ezzel kapcsolatban nem hivatkozott – minden valószínűség szerint Moravcsik összefoglalására, illetve az őt szorosan követő Gyóni-féle kivonatra utalt.⁸⁶ Azt ma már nehéz lenne megmondani, hogy Hóman az övével teljesen egyező 1928/1935-ös álláspontjának „említetlenül hagyásában” mennyire játszott szerepet az, hogy a II. világháború végén külföldre menekülő, majd bebörtönzött mesterére – akinek *Magyar történetét* még 1938-as kötetében is „állandó vezető”-jének nevezte⁸⁷ – a háború után már nem volt illendő hivatkozni. Az előző évtizedekben még szorosan követett Hómanra 1946/1947-ben mindenesetre csak néhány helyen utalt,⁸⁸ ám annak már 1908-ban – Czeglédy előtt mintegy négy évtizeddel – vázolt megállapítására, amelyben 874

84 Uo. 4–5.

85 Uo. 10.

86 A *DAI* 38. fejezetének forrásai kapcsán – sokatmondóan ismét csak pusztán a szláv hipotézis túlhaladottságát bizonyítandó – idézi is Moravcsik összefoglalását (*Deér J.*: i. m. [9. jz.] 10.: 26. jz.), ahogyan VII. Konstantin a „magyarok e Tacitusa”-ként történő jellemzése (uo. 17.) is Moravcsik könyvéből (*Moravcsik Gy.*: A magyar történet i. m. [46. jz.] 156.) vett összehasonlítás. Moravcsik és Gyóni mellett, az előbbi hatását érzékeltetendő álljon itt még a szintén Moravcsikot szorosan követő *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. MTA Történettudományi Intézete–Közoktatási Kiadóvállalat, Bp., 1951. 26.: „[...] a bizánci követek jelentései mellett a Konstantinápolyban járt magyaroktól hallottakat is feljegyezve [...] a honfoglalás előtti korszakra igen becses, X. századi magyar hagyományt is őriz, melyhez valószínűleg még kazár vagy kabar információk járultak [...]”.

87 *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1938. 270. – Az 1920–1930-as években vállaltan mester–tanítvány viszonyban lévő Hóman és Deér körkörösen egymás eredményeire pozitívan hivatkozó megnyilvánulásait áttekintí: *Tóth Sándor László*: Deér József és a magyar őstörténet. In: *Capitulum II. Deér József emlékezete. Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriuma*. Szerk. Koszta László. JATE Press, Szeged, 2006. 104–105., 108–109.

88 *Deér J.*: A IX. századi i. m. (9. jz.) 4.: 10. jz., 7.: 17. jz., 17.: 59. jz.

és 883 közé helyezte a muszlim források magyarokkal kapcsolatos információit,⁸⁹ egyáltalán nem hivatkozott. Említetlenül hagyta ezek mellett azt is, hogy a 38. fejezet egy részét – hozzá igen hasonlóan – Macartney is a „magyar nemzeti hagyományból” eredeztette,⁹⁰ valamint azt, hogy a II. világháború alatt emigrált Ferdinándy a *DAI*-ban Leved(i)ről és Álmosról olvasható történetet az Árpád-ház családi hagyományát Konstantinápolyban elbeszélő Termacsu közlésére vezette vissza.⁹¹

*A „magyar adatközlő” feltevésének egyeduralkodóvá válása:
a 20. század második fele*

Deér munkájának hatását vizsgálva tanulságos látni, hogy amíg a künde és a gyula címek Leved(i), Álmos és Árpád közötti „kiosztása” éppen úgy folyamatosan vitatott maradt a korai magyar történelemmel foglalkozó szakirodalomban, mint ahogy a *DAI* 38. fejezete által elbeszélte események időbeli határai is újra és újra felmerültek problémaként, addig az ezekkel szorosan összefüggő magyar adatközlő kérdésében a későbbi kutatás szinte egy emberként követte a középkorász elképzelését. Annak ellenére is így történt ez, hogy 1948-as emigrációjával Hómanhoz hasonlóan ő is hosszabb időre kívül került a magyarországi történeti szakmunkák lapjain pozitív példaként idézhető szakemberek körén, a Deér által nézetei kiindulópontjának megtett Czeglédy pedig többször is hangot adott elutasító véleményének. Igaz, utóbbi 1954-ben és 1955-ben is már Deér nevének említése nélkül fogalmazta meg álláspontját, pusztán magára az alig néhány évvel korábban megjelent cikkekre utalva:

„Egy újabb magyarázat (Századok 1945–1946: 1–33) szerint a De adm. imp. 38. fejezete eredetileg a honfoglaló Árpád személye köré fonódó *mithikus elbeszélés*, amelyben korábbi és későbbi események a *mithosban szokásos módon szabadon keveredtek össze*. [...] – Ezzel a magyarázattal szemben súlyosan esik latba, hogy a *mithikus elemnek a legcsekélyebb maradványa sem figyelhető meg a császár elbeszélésében*.”⁹²

89 *Hóman B.*: Östörténetünk i. m. (38. jz.) 874.

90 Pedig a könyvét többször idézi, a 38. fejezet első sorai mögött esetlegesen álló szláv informátorról szólva – részben Moravcsik recenziójára utalva – nevesítve utasítja el Macartney felvetését: *Deér J.*: A IX. századi i. m. (9. jz.) 8., 10.

91 *Ferdinándy M.*: i. m. (56. jz.) 15–23.

92 *Czeglédy Károly*: A *kangarok* (besenyők) a VI. századi szír forrásokban. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei 5. (1954) 274.: 116. jz. – újraj nyomva: *Uő*: Magyar östörténeti tanulmányok i. m. (77. jz.); Czeglédy Károly hozzászólása. In: A magyar östörténet kérdései. Akadémiai, Bp., 1955. (Nyelvtudományi Értekezések 5.) 53. (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

Mindezt látva érdekes paradoxon, hogy míg Hóman, Deér és Ferdinándy⁹³ – a brit Macartneyről nem is beszélve – személyükben az 1948-tól felálló új berendezkedésben különböző mértékben és különböző időre, de egyaránt a két világháború közötti történetírásra vonatkozó *damnatio memoriae* áldozatai lettek, addig az így „gazdátlaná vált” gondolataik további hasznosítását ez egyáltalán nem gátolta meg. Az általuk „kazártalanított” DAI-értelmezés ugyanis szemmel láthatólag igencsak jól hasznosíthatónak tűnt Magyarországon maradt kortársaik számára. Így, bár Deér cikkének több fő következtetését Czeglédy is elvetette, a DAI 38. fejezete mögött álló magyar informátorra vonatkozó fejtegetését láthatóan – ám ismét csak konkrét említés nélkül – ő is magáévá tette. Ezáltal a későbbi kutatások számára is fontos támpontot kínált az az 1954-ben publikált vélekedése, miszerint

„ellentét mutatkozik végül Konstantinosnak és Jaihānīnak a magyar törzsszövetség politikai szervezetéről szóló tudósításaiban is. A császár (cap. 38.) szerint a magyaroknak 889 előtt sohasem voltak fejedelmeik, csak egyenrangú törzsfőik. Jaihānī viszont szintén a 889 előtti időkről szólva, kazár típusú kettős királyságról beszél a magyarokkal kapcsolatban (vö. MNy. XLI, 54). – Minthogy az arab és örmény források szavárd vonatkozású tudósításainak hitelét kétségbe vonunk nem lehet, a hibát, illetőleg hibákat Konstantinos tudósításaiban kell keresnünk. *A magyarok politikai szervezetéről szóló közlések közötti ellentétet minden bizonnyal a magyar tudósítók rovására kell írunk.* Ha ugyanis a császár értesült volna a magyar kettős királyságról, bizonyára nem állítaná határozottan, hogy a magyaroknak Levedi előtt nem volt fejedelmük. Érthető ezzel szemben, hogy *az Árpád nemzetségéből való magyar tudósítók nem akartak tudni a monarchikus Árpád-dinasztiát megelőző szakrális jellegű kettős fejedelemségről.*”⁹⁴

93 Megemlítendő, hogy Ferdinándy az emigrációban felvette a kapcsolatot az Egyesült Államokban élő és alkotó George Vernadskyval (vö. *Ferdinándy Mihály*: Vernadsky professzor és Álmos vezér. *Hírünk a világban* 4. [1953–1954] 1–2. sz. 1–2.), akivel végül közös német nyelvű kötetet tettek közzé 1957-ben. Az előbbi az 1940-es évek első felében Álmosról (pl. *Ferdinándy M.*: *Az Istenkeresők i. m.* [56. jz.]), míg az utóbbi az ugyanebben az időben a Kijevi Rusz leved(ia)i magyar előzményeiről írott munkáit (pl. *George Vernadsky*: *Lebedia: Studies on the Magyar Background of Kievan Russia. Byzantion* 14. [1939] 179–203.) foglalta itt össze: *George Vernadsky–Michael de Ferdinándy*: *Studien zur ungarischen Frühgeschichte: I. Lebedia / II. Álmos.* Oldenbourg, München, 1957. (Südosteuropäische Arbeiten 47.) Itt Ferdinándy röviden újra kifejtette a magyar adatközlőről korábban általa írtakat (48.: 21. jz.), kiegészítve azt a Deér 1952-es cikkére való utalással. Moravcsik – akinek a kötetet Vernadsky megküldte, s aki Ferdinándy kérdéses lábjegyzetét az MTA Könyvtárába bekerült példány alapján magának megjegyezte – erre a többnyire megalapozatlan, s egyébként a magyarországi kutatásra szinte semmilyen hatást nem gyakorló munkára visszatérően egyetértőleg utalt azután az 1962-es DAI-kommentárjában, ld. *Gyula Moravcsik*: *Commentary to Cc. 37–42.* In: *Constantine Porphyrogenitus, De Administrando Imperio.* A Commentary. Szerk. Romilly J. H. Jenkins. Harvard University Press, Washington, 1962. 145–146.

94 *Czeglédy K.*: *A kangarok i. m.* (92. jz.) 273. – ugyanez in: *Uő*: *Magyar őstörténeti tanulmányok i. m.* (77. jz.) 276. (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

Szemmel láthatólag ezt a gondolatot fűzte tovább azután az 1956-ban megjelent, a korai magyar történelem kutatásainak új útjait jó időre kijelölő írásában Györffy György. Ő az időbeli kereteket illetően már nevének említésével vitatkozott Deérrel.⁹⁵ Azt azonban, hogy a *DAI* 38. fejezete magyar forrásának gondolata végső soron – legalábbis részben – szintén tőle származott, már jótékonyan említetlenül hagyta néhány hivatkozással nem túlterhelt mondatában: „Porphrogenetos feljegyzése a magyar fejedelemség kezdeteiről és Árpád megválasztásáról [...] általánosan elfogadott vélemény szerint Árpád unokája, Tormás elbeszélésén alapul”.⁹⁶ A krónikakutatás felől érkező középkorász arra sem utalt munkájában, hogy „modern kútfőkritikusként” tulajdonképpen Deér nézeteihez kapcsolódva végül is Deérrel szállt vitába, amikor a magyar krónikavariánsok dinasztikus torzításaihoz hasonlóan a hatalom legitimációjának hamisságait vélte kimutatni a *DAI* szövegében.⁹⁷

Igaz, ekkor már Moravcsik *Bizánc és a magyarság* című, 1953-ban napvilágot látott kismonográfiájában – amely számos helyen szó szerint egyezett az 1934-es összefoglalásában olvasható gondolatokkal – sem szerepelt több a *DAI* magyar vonatkozású részeiről, mint hogy a Gabriel klérikos követjárása, valamint Termacsu és Bulcsú konstantinápolyi látogatása során gyűjtött információk mellett a császár ezeket „más forrásokból is kiegészítvén” alkotta meg művét.⁹⁸ Ám annak, hogy az 1950-es évekre ilyen módon a magyar és bizánci informátorok mellől „eltűnt” a kazár adatközlő lehetősége a magyarországi szakirodalomból, korántsem csak tudományos okai lehettek. A steppei népek történelmi szerepét vizsgáló kutatást tevőlegesen sújtó, az 1950-es évekre erősen antiszemita vonásokat is öltő sztálini kultúrpolitika⁹⁹ ugyanis nem egy vonatkozásban jelentős hatást gyakorolt a magyarországi viszonyokra is. Nem feledhetjük, hogy Moravcsik könyvét 1953-ban, az akkor épp aktuális „Keletre-tekintés jegyében” „népkönyvnek szánták” –

95 Györffy György: Kurszán és Kurszán vára. Budapest Régiségei 16. (1955) 9.: 2. jz.

96 Uo. 10. (a kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.), ill. uo. 28.: „Mint már fentebb említettem, e fejezet minden valószínűség szerint [?] a Bizáncba látogató Tormás – Árpád unokája – és társa, Bulcsú Karchas közlésére vezethető vissza.” Ugyanakkor csupán Czeglédyre utalt névvel (uo. 31.): „Czegléd a Konstantinos és a mohamedán források ellentétét vizsgálva érinti a fejedelemség kérdését is, megállapítván, hogy Konstantinos idevonatkozó közlése a magyar uralkodóház érdekében elfogult. E tekintetben egyetértek vele.”

97 Deér szerint ugyanis „Konstantinos informátora [...] a népi és *dinasztikus hagyomány*nak a szó igazi értelmében vett »naiv« elbeszélője volt, s így mondanivalójának értéke végeredményben független elbeszélése időrendjének egyes botlásaitól, melyeket éppen a modern kútfőkritika van hivatva feltárni és helyesbíteni.” *Deér J.: A IX. századi i. m. (9. jz.) 12–13.* (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

98 *Moravcsik Gyula: Bizánc és a magyarság.* Akadémiai, Bp., 1953. 47.

99 A kérdésre tágabb kitekintésben vö. pl. *Dmitry Shlapentokh: The Fate of Nikolai Marr’s Linguistic Theories: The Case of Linguistics in the Political Context.* *Journal of Eurasian Studies* 2. (2011) 70–72.; *Victor Shnirelman: The Myth of the Khazars and Intellectual Antisemitism in Russia, 1970s–1990s.* The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism–Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, 2002.; *Mikhail Kizilov–Diana Mikhaylova: The Khazar Kaganate and the Khazars in European Nationalist Ideologies and Scholarship.* *Archivum Eurasii Medii Aevi* 14. (2005) 31–53.

így szövege aligha kerülhette el az ideológiai szűrőt.¹⁰⁰ A kor kutatási helyzetét személyesen jól ismerő Erdélyi István visszaemlékezése szerint pedig

„utólag még csak elképzelni sem tudjuk, mekkora zavart okozott mindez Magyarországon is, a honfoglaláskor előtti ősmagyar történet kutatásában, hiszen az előtörténetünkben komoly szerepet játszó két nagy nomád birodalmat: a hunt és a kazárt, és a magyarok hozzájuk fűződő kapcsolatait még megemlíteni sem volt tanácsos egy tudományos munkában, ha valaki folytatni akarta a pályáját.”¹⁰¹

A kor meghatározó szaktekintélye, Györffy György a tudományos kutatás szabadsága szempontjából az 1990-es évek elején viszont már nem tulajdonított ekkora jelentőséget ezeknek a kívülről érkező hatásoknak, s a magyarországi szakmai közvélemény 1989 után mintha túlzottan is könnyen elfogadta volna az 1940-es és 1950-es éveket átvészelő tudósgeneráció jeles képviselőjének egyrészt lesújtó, másrészt mégis némileg optimistának tűnő értékelését:

„Magyarországon 1949/50-ben a történettudomány és benne a középkorkutatás a politikai átalakulás függvényévé vált, s még évtizedeknek kell eltelnie, hogy ennek következményeit a felsőoktatás kiheverje. A magyar őstörténetben a pangás kevésbé érvényesült, mert a nyelvészetben, régészetben, néprajzban és filológiában *a szakma némi engedelmények árán talpon maradt*, amit a marrizmus (!) 1950 évi bukása tett lehetővé, s az őstörténetben a kultúrpolitika ellentétes nézetek megnyilvánulását is eltűrte.”¹⁰²

A sztálinista hatalomgyakorlás időszakában, a politikai nyomásgyakorlástól egyáltalán nem függetlenül előállt tudományos amnézia egyes következményei ugyanis jóval azután is fennmaradhattak, miután maga a kultúrpolitikai irányvonal lassan megváltozott. Deér 1946/1947-es magyar cikke (amely néhány szakirodalmi tétel, így például a „Hóman–Szekfü” megspórolásával 1952-ben franciául is megjelent)¹⁰³ viszont az új körülmények között egyenesen a régi vágású szolid tudományosság szilárd hivatkozási pontjaként épült be a későbbi szakirodalomba. Sokatmondó, hogy Moravcsik is komolyan számolt annak nem egy megállapításával, mutatva, hogy maga sem lehetett teljesen meggyőződve az 1934-es összefoglalásában még részletesebben kifejtett kazár adatközlő szerepéről. Azt, hogy a kazár eredetű információk elképzelését már 1934-ben is leginkább csak az egyik, a régebbi iro-

100 *Makk Ferenc*: Értékálló mű a magyar–bizánci kapcsolatokról. In: *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Lucidus, Bp., 2003. V.

101 *Benkő Mihály–Erdélyi István*: Néhány érdekes tudománytörténeti momentum a kazárok kutatásának egykori lehetőségeiről. *Eleink* 2. (2003) 1. sz. 86.

102 *Györffy György*: Válasz. *Magyar Tudomány* 38. (1993) 6. sz. 731. (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

103 *Joseph Deér*: Le problème du chapitre 38 du De administrando imperio. In: *Mélanges Henri Grégoire*. II. Bruxelles, 1949. (Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves 12. [1952]) 93–121.

dalomban általánosan jelen lévő lehetőségnek tarthatta, az is jelzi, hogy nem hivatkozott erre már a Macartney 1930-as könyvéről 1933-ban megjelent recenziójában sem. Ide ugyanis, ahol a 38. fejezet forrásairól a brit tudós által felállított elképzelés cáfolatát igyekezett adni, ez a részlet kiválóan illett volna.¹⁰⁴ De nem „csempészte” be/vissza a kazár forrás lehetőségét 1953-as könyvének 1970-ben megjelent angol fordításába sem,¹⁰⁵ 1962-ben pedig, a *DAI* 37–42. fejezeteihez írott kommentárjában úgy utalt Deér 1946/1947-es és 1952-es cikkeire, mint amelyek bizonyították, hogy a 38.^{3–65} szakasz mögött egy vagy több magyar forrás áll.¹⁰⁶

Mindezt látva nem meglepő, hogy az 1960-as években Bartha Antal – ismét csak Deér nevének említése nélkül – Moravcsik ezen elfogadó nyilatkozatára támaszkodva vezette le a 38. fejezet első felének információit magyar közlésekből.¹⁰⁷ Amikor pedig Kristó Gyula 1980-ban megjelentette a *DAI* – meglátása szerint a magyarországi szakirodalomban megrendült – tudományos hitelét visszaállítani kívánó kötetét, kiindulópontként Deér 1946/1947-ben magyarul és 1952-ben franciául kiadott írására hivatkozott.¹⁰⁸ Majd amikor több mint két évtized múlva vitába szállt Kapitánffyval, Moravcsik 1953-as könyve szolgált számára alapvető bizonyosággal a *DAI* 38. fejezetének magyar informátorára.¹⁰⁹ De ezen a nyomon indult el Dümmerth Dezső is, aki 1971-ben nemcsak (újra) felismerte, hanem messzemenően megpróbálta ki is aknázni a szöveg kazár „tendenciáját”. Megközelítésmódja azonban Györffy gondolkörén belül maradt, azaz a „vajon a magyar követek közül ki, miért és mit hazudott a császárnak” kérdést próbálta megválaszolni. Így a *DAI* 38. fejezetének „hibás” adatait a Konstantinápolyban követségben járó, általa kabarnak, azaz tulajdonképpen kazárnak vélt Bulcsú szándékosan elfogult, hazug információinak tulajdonította.¹¹⁰ Holott Deér írása nyomán ő is tudott például Marczali korábbi álláspontjáról. Ám azon megjegyzése, miszerint „a magyar kutatók közül Marczali Henrik volt az első, aki kazár tendenciát gyanított Konstantin feljegyzéseiben. Annyira, hogy értesüléseit nem is a magyar követekre, hanem a bizánci udvar kazár testőrségére vezette vissza”, félreérthetetlenül arra utal, hogy ő sem forgatott nagyon mást ez ügyben, mint Deér cikkét, ahol ez a téves állítás először felbukkant. Ennek megfelelően Marczalival szembeni „cáfolata” sem volt túl mélyreható: „ez a [nyilván Dümmerth sajátjához képest – B. Á.–B. Sz. J.] bizonyíthatatlan és bonyolult feltételezés azonban nem található elfogadásra”. Ám e vélemény Szabó, Moravcsik és Gyóni fent idézett írásai-

104 Vö. *Moravcsik Gy.*: Rezension i. m. (63. jz.) 383–386.

105 *Uő.*: Byzantium and the Hungarians. Akadémiai, Bp., 1970. 57.

106 *Uő.*: Commentary i. m. (93. jz.) 146.

107 *Bartha Antal.*: A IX–X. századi magyar társadalom. Akadémiai, Bp., 1968. 97., 112.: 107. jz.

108 *Kristó Gyula.*: Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Magvető, Bp., 1980. 23. – 1995-ben már csak Györffy Györgyre utalt ebben a tekintetben: *Kristó Gyula.*: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.) 115.

109 *Kristó Gyula.*: A *DAI* 38. fejezetének forrásáról (On the source of chapter 38 of [the] „De Administrando Imperio”). Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 122. (2005) 3–9.

110 *Dümmerth Dezső.*: Álmos fejedelem mítosza és valósága. Filológiai Közöny 17. (1971) 404–430.

nak (lásd a 4–5. és 12. oldalakon) tükrében nyilvánvaló módon csakis Deér cikkének szemüvegén keresztül tűnhetett megfellebbezhetetlennek.¹¹¹

Az idő előrehaladtával a Deér 1946/1947-es cikkében megfogalmazott tételek egy része láthatólag egyre megingathatatlanabbnak tűnt a magyarországi szakemberek szemében. 1984-ben az MTA nagy vállalkozásának lapjain, a tizkötetesre tervezett *Magyarország történetében* már a részben szovjet iskolázottságú Bartha Antal éppúgy felelevenítette – igaz, ismét Deér nevének említése nélkül – a középkorász által megfogalmazott folklorizáló elgondolásokat,¹¹² mint a rendszerváltás után, 1992-ben ifj. Darkó Jenő. Darkó persze már hangsúlyozhatta a Hóman–Deér, azaz a mester–tanítvány páros munkájához való visszafordulás szükségességét, s maga is a Deér által kijelölt irányban, a *DAI* 38. fejezetét mitikus magyar történetként értelmezve tett kísérletet a továbblépésre.¹¹³

Az emigráns Deér jóval korábban megindult „rehabilitációjához” azonban nagyban hozzájárulhatott, hogy Szűcs Jenő a korai nemzetfogalom tárgyalása során már legitim vitapartnernek tekinthette, s e tárgyban rendszeresen hivatkozott is rá – még hozzá a *DAI* 38. fejezete tartalmának magyar mondahagyományként történő értelmezését nem elutasítva.¹¹⁴ Deér gondolatai befolyásának hatókörét jól mutatja egyébként az is, hogy a különben szinte kizárólag Moravcsik munkásságára támaszkodó Várady László 1989-es provokatív német nyelvű tanulmánya – amely tudatosan figyelmen kívül hagyta a magyarországi kutatási tradíció legtöbb megállapítását – sem tudott ettől a kiindulóponttól szabadulni,¹¹⁵ amint Kapitánffy saját bevallása szerint is Deér ezen cikkének gondolataiból kiindulva kísérelte meg a 20. század közepén megfogalmazott kérdés újratárgyalását.¹¹⁶

111 Uo., különösen 411. Dümmerth elképzelései sem nélkülözték a meg nem nevezett – vagy ténylegesen nem is ismert (?) – előzményeket. Amint láttuk, Macartney már 1930-ban kavar-nak vélte a Konstantinápolyba látogató egyik 10. századi magyar küldöttest, a gyulát (vö. a 64. jegyzettel), Gyóni Mátyás pedig már 1938-ban Bulcsú kavar származása mellett érvelt (*Gyóni Mátyás: Kálizok, kazárok, kabarok, magyarok. Magyar Nyelv* 34. [1938] 164.). Ráadásul a *DAI* mögött álló kavar forrás lehetősége a korban sokak által forgatott, Kosáry Domokos nevével fémjelzett magyar történelmi bibliográfiában is felmerült 1951-ben, ld. *Kosáry D.: i. m.* (86. jz.) 26.

112 „Bíborbanszületett Konstantin valóságmag köré szerkesztett történelmi mondát, esetleg több forrásból megismert mondákat szerkesztett egybe.” *Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. In: Magyarország története I/1. Akadémiai, Bp., 1984. 519. Söt nagydoktori értekezése alapján készített könyvében tovább is „fejlesztette” ezt az elgondolást: Bartha Antal: A magyar nép őstörténete. Akadémiai, Bp., 1987. 344.*

113 *Darkó Jenő: A magyarság X. századi mondája és bizánci forrása. In: Hiedelmek, szokások az Alföldön. I. Szerk. Novák László. Arany János Múzeum, Nagykovács, 1992. (Arany János Múzeum közleményei 7.) 160–161.*

114 *Szűcs Jenő: „Gentilizmus”. A barbár etnikai tudat kérdése (Tézisek és vita). Történelmi Szemle* 14. (1971) 200–201.

115 *László Várady: Revision der Ungarn-Image von Konstantinos Porphyrogenetos. Textanalysen und Reinterpretation zu den Aussagen des Konstantinos Porphyrogenetos über die Politikgeschichte der Ungarn. Byzantinische Zeitschrift* 82. (1989) 22–58.

116 *Kapitánffy I.: Konstantinos magyarokra vonatkozó i. m. (11. jz.) 140–141.*

A magyar informátor vagy informátorok tézise ráadásul éppen a Kapitánffy cikkeinek megjelenése előtti években kapott újabb komoly megerősítést Kristónak *A magyar állam születése* című, 1995-ben napvilágot látott könyvében, amely a *DAI* 38. fejezetének és az orhoni feliratok türk államszemléletének közös steppei gyökereire hívta fel a figyelmet.¹¹⁷ E párhuzam szisztematikus kibontásaként 1997-ben Zimonyi István tett közzé egy cikket,¹¹⁸ amelyben a *DAI* 38. fejezetének szövege és az orhoni türk feliratok terminológiájának egybeeséseire hívta fel a figyelmet. Ebben a szerző – bár erősen hangsúlyozta a kazár közvetítés jelentőségét –, nem kérdőjelezte meg az akkor már több évtizedes alaptézist, miszerint „biztosnak tűnik, hogy az információk többsége két magyar előkelőtől származott” – s így az Árpád uralta magyar államalakulatot Konstantinra hivatkozva „a kazár birodalom integráns részeként” tételezte fel.¹¹⁹

Mindez természetesen alapvetően befolyásolta a következő időszak munkáit is. Ennek szellemében foglalt állást számos alkalommal – így 1998-ban és 2001-ben is – Tóth Sándor László, aki a *DAI* 38. fejezetében a kutatás által látott redundanciák értelmezését az 1930-as években Grégoire-nál és Macartney-nál már felmerült párhuzamos szerkesztés gondolatával, azaz két független magyar információforrás feltevésével látta megmagyarázhatónak.¹²⁰ De alapvetően ez a kutatástörténeti előzményfolyam határozta meg a 2000 és 2004 között a témában több publikációt is közlő Takács Bálint Zoltán nézeteit is. Takács ugyan világosan felismerte, hogy a *DAI* magyarokra vonatkozó összes információja nem származhat egyetlen magyar forrásból – sőt a besenyőkről szóló rész esetében még egy kifejezetten kangar forrást is azonosíthatónk vélt –, de épp az általa is több szakaszra bontott 38. fejezet első felénél találta bizonyosnak a magyar adatközlő szerepét.¹²¹ Zimonyi összehasonlító munkája alapján pedig még Kristó is úgy vélte

117 *Kristó Gy.*: A magyar állam i. m. (108. jz.) 115–120.

118 *Zimonyi István*: The Concept of Nomadic Polity in the Hungarian Chapter of Constantine Porphyrogenitus. In: Historical and Linguistic Interaction between Inner Asia and Europe. Szerk. Árpád Berta. Department of Altaic Studies, Szeged, 1997. (Studia Uralo-Altaica 39.) 459–471. – A tanulmány magyar változata kétszer is megjelent: *Uő*: Constantin Porphyrogenitus De administrando imperio magyar fejezetének török háttéréről. In: Studia varia. Tanulmányok Szádeczky-Kardoss Samu nyolcvanadik születésnapjára. Szerk. Makk Ferenc–Tar Ibolya–Wojtilla Gyula. JATE, Szeged, 1998. 159–166. – újrapomva in: *Uő*: Középkori nomádok – korai magyarok. Balassi, Bp., 2012. (Magyar Östörténeti Könyvtár 27.) 39–46.

119 *Zimonyi I.*: Constantin Porphyrogenitus i. m. (118. jz.) (2012) 39., 46., aki Harmatta akkor friss tanulmányaira hivatkozva felvetette azt is, hogy „Constantinusnak más források is rendelkezésére állhattak a magyarok vonatkozásában”.

120 Vö. pl. *Tóth Sándor László*: Levediától a Kárpát-medencéig. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1998. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14.) 11–12.; *Uő*: Megjegyzések a Levedia–Etelköz problémához. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk. Márton Alfréd. Balassi, Bp., 2001. (Magyar Östörténeti Könyvtár 14.) 133.

121 *Takács Zoltán Bálint*: Levedi és Levedia a magyarok történetében. In: Orientalista Nap 2000. Szerk. Birtalan Ágnes–Yamaji Masanori. MTA Orientalisztikai Bizottság–ELTE Orientalisztikai Intézet, Bp., 2000. 222.; *Uő*: A magyar honfoglalás besenyő háttere. In: Független. Orientalisztikai tanulmányok. Szerk. Csirkés Ferenc–Csorba György–Sudár Balázs–Takács Zoltán Bálint. Argumentum, Bp., 2003. 24–25.

2005-ben megjelent posztumusz vitacikkében – némileg leegyszerűsítve és egyoldalúan magyarázva az általa bírált Kapitánffy felvetését –, hogy

„a nomád fejedelem jellemző tulajdonságaival (bölcesség, bátorság, érdem) és a törvénnyel kapcsolatos fogalmak nyelvi kifejezései a legteljesebb megfelelést mutatták, a párhuzamba állított kifejezések mögött ugyanaz a (türk-kazár típusú) intézményrendszer állt”, vagyis „a magyarság előkelői még a 10. század közepén is ebben a kategóriarendszerben gondolkodhattak. Amennyiben egy (vagy több) 9. századi bizánci követet tekintenénk a 38. fejezet érdemi szerzőjének,” – vélte Kristó – „a nomád uralmi viszonyok mély ismeretéről tanúskodó nyelvi kifejezések magyarázat nélkül maradnának.”¹²²

A „termékeny bizonytalanság” évtizedei

Kapitánffy e tanulmányban is többször említett felvetése természetesen nem tudott egyből teret nyerni a magyarországi kutatásban – még ha ismertté válásáért kétségkívül sokat tett Bóna István 2000-ben napvilágot látott könyve és Kristó arra adott heves reakciója is.¹²³ A bizantinológus írásai végül mégis igen felszabadítóan hatottak a magyarországi tudományos gondolkodásra, a témában addig szokatlan véleménypluralizmust eredményezve. Bóna bizonyára költőinek szánt kérdését („nem is tudni miért nem merült fel mindez már jóval korábban”)¹²⁴ azonban akár úgy is feltehetnénk: vajon miért nem keltették fel még a 19–20. századi magyarországi kutatás történetében egyedülállóan tájékozott régész-történész érdeklődését sem a szakirodalom jóval korábbi hasonló felvetései? Hiszen Harmatta János már 1984-ben kijelentette, hogy

„a bizánci császári levéltárban általában megvoltak a követségek tárgyalásairól készített jelentések és feljegyzések, s ezek felhasználására történeti munkák több esetben utalnak is. Magából a DAI-ból is kiderül, hogy legalább három követség anyagát használták fel. Ezek közül a legkorábbi Niketas Skleros követsége, aki Arpades-szel és Kusanés-szel tárgyalt 894-ben valahol a Duna torkolata közelében. A második Gabriel klerikos követjárása, aki már a honfoglalás után járt a magyaroknál. A harmadik Termatzus és Bultzus látogatása volt Bizáncban 948-ban. Ezen kívül azonban más forrásokat is felhasznált az összeállító [...]”¹²⁵

122 Kristó Gy.: A DAI 38. fejezetének i. m. (109. jz.) 7.

123 A vitát röviden összefoglalja: Bollók Á.: A De administrando imperio i. m. (4. jz.). – A DAI problémáinak egész cikksorozatát szentelő Takács munkái közül is csak az utolsóban tűnt fel Kapitánffy említése: Takács Zoltán Bálint: A magyarok türk megnevezése Bíborbanszületett Konstantinos De administrando imperio című munkájában. Savaria 28. (2004) 325.

124 Bóna István: A magyarok és Európa a 9–10. században. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2000. (História Könyvtár Monográfiák 12.) 15.

125 Harmatta János: Lebédia és Atelkuzu. Magyar Nyelv 80. (1984) 424–425.

Így – érvelése szerint –

„szakítanunk kell tehát a szemlélettel, amely a DAI. magyarokra vonatkozó tudósításait egyetlen forrásra, *Termatzus* és *Bultzus* 948-ban adott tájékoztató-saira vezeti vissza”,¹²⁶

hiszen a szövegben fellelhető ellentmondások alapján egyértelmű, hogy a *DAI* szerkesztőjének több forrást is használnia kellett.¹²⁷

Harmatta persze korántsem állt egyedül e véleményével. A következő évben például Váczy Péter először a *Históriában* magyarul, illetve az MTA Régészeti Intézetének folyóiratában németül, végül 1994-ben saját gyűjteményes kötetében ismét magyarul közzétett, jegyzetekkel ellátott szakcikkében is világosan utalt ugyanerre:

„egy jól bevált régi szokás szerint a császári udvarban megforduló magyarokat alaposan kikérdezték és az ily módon szerzett értesüléseket írásba foglalva a császári levéltárban tárolták. Ugyanez történt azokkal a bizánciakkal is, akik akár a császár megbízásából, akár anélkül keresték fel a magyarokat. Amikor tehát az irodalomkedvelő Konstantinos császár hozzálátott könyve magyar fejezeteinek megírásához, nem támaszkodott csupán személyes tapasztalataira, hanem kinyitatta a császári archívum fiókjait és magához kérte a még atyja életében összegyűjtött magyar tárgyú iratcsomókat. A forrásanyag, amely immár a császári szerző rendelkezésére állott, nem volt és nem is lehetett egységes.”¹²⁸

Jóval korábban, 1954-ben egyébként már Czeglédy is azt vallotta – s írásainak 1985. évi reprint kiadásában ez az elgondolás ismét olvasható volt –, hogy

„a császárnak, – illetőleg inkább a forrásként használt feljegyzések szerzőjének – munkája megszerkesztésekor sem magyar, sem pedig besenyő informátoroktól nem volt alkalma érdeklődni a rendelkezésre álló magyar és besenyő vonatkozású kancelláriai adatok néhány előtte nem világos helyéről.”¹²⁹

Aligha állíthatjuk tehát, hogy a kor kutatói ne rendelkeztek volna fogódzókkal e kérdésben már Kapitánffynak az ezredfordulót megelőzően közzétett írásainak megjelenése előtt is. Annak, hogy az ismertetett kutatástörténeti előzmények mel-

126 Uo. 425.

127 Uo. passim.

128 *Váczy Péter*: *Etelköz. História* (1985) 4. sz. 24.; *Uő*: *Etelköz – die frühere Heimat der Ungarn. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14. (1985) 169.; *Uő*: *Etelköz. In: Uő: A magyar történelem korai századaiból. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1994. (Historia Könyvtár Monográfiák 5.)* 12. (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

129 *Czeglédy K.*: *A kangarok* i. m. (92. jz.) 274., ugyanez in: *Uő: Magyar őstörténeti tanulmányok* i. m. (77. jz.) 276.

lett mégsem merült fel az 1940-es évek után az a lehetőség, hogy a VI. Leó „korában összegyűjtött iratesomók”¹³⁰ nem pusztán magyar eredetű információkat tartalmazhattak, külön érdekessége egyébként, hogy a magyar koratörténet vizsgálatában a II. világháborút követően egyre nagyobb teret nyertek a szovjet régészet eredményeire építő szakmunkák. Ezek között is kiemelt helyet foglaltak el a hosszú ideig a Kazár Kaganátus anyagi kultúrájaként azonosított szaltovói kultúrkör leleteire épített feltételezések, közöttük az a sokáig szinte egyeduralgónak számító elképzelés, amelynek értelmében a magyarok kb. 750–850 közé helyezhető leved(ia)i szállásterületét éppen a Kaganátus területére eső Don–Donyec-vidékre lehetne lokalizálni.¹³¹ E hosszú idejű, szoros kazár–magyar érintkezés feltételezése és a kazár–magyar kapcsolatok intenzív kutatása így akár jó alapot is szolgáltathatott volna a *DAI* 38. fejezetében feljegyzett adatok eredetének más szempontú vizsgálatához is (bár, mint fentebb láttuk, mindez éppen az ellenkező irányba is hathatott).

Paradox módon végül is épp Czeglédy volt az, aki 1954-es tanulmányával egy másik, mára egyre gyakrabban alkalmazott értelmezési irányzatot is megalapozott. Ennek értelmében a 38–40. fejezetben olvasható információk egy része a császári szerző hibás ismeretei, illetve kombinációi miatt kerülhetett a szövegbe – s így részben maga a bizánci császár tekinthető e fejezetek egyik fő „forrásának”. Hiába állt ki ugyanis ekkor ismét amellett, hogy

„a Konstantinos-kritikának azt a tételét [...], amely szerint a császár forrásait még ellentmondások esetén sem egyeztette, s rajtuk tudatosan nem változtatott [...],¹³² továbbra is érvényesnek kell tekintenünk [...]”.¹³³

Ám azért, hogy az általa felfedezett, a kangar nép 6. századi megjelenéséről szóló szír adatokat valamiképpen közvetlenül be tudja kapcsolni a magyar koratörténet narratívájába, mégis megpróbálta – visszafelé tekintve – kitágítani a *DAI* 38. fejezetének időkereteit. Ezért a *DAI*-ban említett kangar–szavart háborút egy 6. századi kangar–szavart összecsapás lenyomatának feltételezte, amelyet „a császár tévedése” ségédhipotézissel kísérelt meg alátámasztani.¹³⁴

130 Váczy P.: Etelköz i. m. (128. jz.) 12.

131 E Leved(ia)-lokalizációt ma is aktuálisnak tartja az elmélet régész kidolgozója: Fodor István: Magyarország története 1. Őstörténet és honfoglalás. Kossuth, Bp., 2010. 48–57.; *Uő*: Honfoglalás kori magyar temető Cseljabinszk környékén? Magyar Tudomány 175. (2014) 256. – A szaltovói kultúrkörrel és annak a Kaganátushoz való viszonyáról a mai orosz–ukrán kutatásban élő elképzeléseket, s ezek korai magyar történeti tanulságait áttekintette: *Türk Attila Antal*: A szaltovói kultúrkör és a magyar őstörténet régészeti kutatása. In: Középkortörténeti tanulmányok 6. A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szerk. G. Tóth Péter–Szabó Pál. SZTE, Szeged, 2010. 261–306.

132 Czeglédy hivatkozása: *Moravcsik Gy.*: A magyar történet i. m. (46. jz.) 154.

133 Czeglédy K.: *A kangarok* i. m. (92. jz.) 276., ugyanez in: *Uő*: Magyar őstörténeti tanulmányok i. m. (77. jz.) 277.

134 Czeglédy K.: *A kangarok* i. m. (92. jz.) 276., ugyanez in: *Uő*: Magyar őstörténeti tanulmányok i. m. (77. jz.) 279.: „A kangar–szavárd és a besenyő–magyar háborúk történetének összekapcsolása”

Az ezen értelmezés- és érveléstípus által okozott hosszú távú nehézségekre jó fényt vet, hogy negyven évvel később, 1994-ben Czeglédy e gondolatát Váczy már egészen negatív élel tudta továbbfűzni VII. Konstantinnal szemben:

„Konstantinos császárt [...] művének éppen azok a fejezetei, melyeket a magyar és besenyő őstörténetnek szentelt, oly szerzőnek mutatják, aki a rendelkezésre álló szövegeket egyénileg értelmezte, s ezeket leggyakrabban önkényesen félre is magyarázta. Az előadás rövidsége érdekében attól sem riadt vissza, hogy össze nem tartozó eseményeket egyesítsen.”¹³⁵

E lehetőségből kiindulva ifj. Darkó egy 1995-ös konferencián már egy olyan elképzelést vázolt fel, amelyben a császár nem pusztán „tévedett”, hanem egyenesen manipulálta forrásait, beépítve ezzel a *DAI* 38. fejezetének a szövegébe a „magyar–besenyő konfliktus” történetileg valójában hamis „toposzát”.¹³⁶ A korábbi írásaiiban a *DAI*-kutatást illetően inkább Czeglédyhez hasonlóan „fundamentalistának” mutatkozó – azaz a szöveg szó szerinti értelmezéséhez minél inkább ragaszkodó¹³⁷ – Harmatta azután az ifj. Darkó által gondosan összegyűjtött forrásbázis/érvkészlet egészét könnyedén magáévá téve 1998-tól kezdve egyre nagyobb ívű elméleteket vázolt fel a *DAI*-ban a magyar honfoglalás közvetlen előzményeként szereplő magyar–besenyő konfliktus történeti hitelének kétségbe vonhatóságáról. (Bár csupán egyetlen lábjegyzettel utalt szinte teljes anyaga forrására, Darkó nem sokkal korábban megjelent munkájára.)¹³⁸ Utolsó, 2001-ben közzétett írása szerint például a bizánci császári udvar körül mozgó, különféle érdekek szerint eljáró körök propagandisztikus céllal a kor számos történeti és kormányzati témájú munkáját átírták (és ezzel meghamisították) volna Simeon bolgár cárt támogatva – annak érdekében, hogy kidomborítsák a bolgár uralkodó nagyságát bizánci és külföldi ellenségeivel szemben. Pusztán ezért került volna bele utólag a 38. fejezet történeti anyagába Simeon besenyő szövetségeseinek sikere is az atelkuzui magyarság ellenében, amelyről nem rendelkezünk más forrással, így Harmatta szavaival

lása miatt a császárt esetleg az a vád érhetné, hogy ebben az esetben egyeztetett és változtatások árán összetakolt különböző feljegyzéseket. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a császár, illetőleg forrása a régi kangarok és a korabeli besenyők azonosításával egyetlen, nehezen elkerülhető tévedést követett el, s hogy a császár feljegyzései szövegét itt is teljesen változatlanul hagyta.”

135 Váczy Péter: A magyar honfoglalásról. In: *Uő: A magyar történelem i. m.* (128. jz.) 17. Állítását hivatkozással nem támasztotta alá.

136 Darkó Jenő: A magyar–besenyő konfliktus bizánci toposza. In: Magyar Őstörténeti Konferencia, Budapest 1995. november 20–21. Károli Gáspár Református Egyetem, Bp., 1997. 133–145.

137 Harmatta János: Konstantinos Porphyrogennettos magyar vonatkozású művei. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk. Kovács László–Veszprémy László. Akadémiai, Bp., 1996. 105–113.

138 *Uő: A honfoglalás mai szemmel.* Magyar Nyelv 94. (1998) 144–151., különösen 148.: 62. jz. (a Darkó művére való utalással).

„ez a kompiláció, amely fél évszázaddal az események után készült, egész sor olyan elemet tartalmaz, amelynek a belső valószínűsége szinte a nullával egyenlő.”¹³⁹

Harmattánál óvatosabban, de hasonló szellemiségű „gondolatkísérleteket” vett papírra Takács is 2003–2004-ben VII. Konstantin császár aktív beavatkozását feltételezve a szöveg struktúrájába és tartalmába.¹⁴⁰ 2010-ben azután Uhrmann Iván is csatlakozott a császár által elkövetett „hamisításokat” vallók sorához.¹⁴¹

Ifj. Darkó néhány írásának kivételével e tanulmányok egyik feltűnő jellegzetessége, hogy bár nyilvánvalóan egy, a bizánci történelem és történetírás szempontjából jelentős kérdéssel kapcsolatban fogalmaztak meg igen markáns álláspontot, ezt elsősorban spekulatív alapon tették, s kontrollanyagként nem kísérelték meg sem a régebbi, sem az újabb, sem a hazai, sem a nemzetközi bizantinológiai szakirodalom megállapításait bevonni érvelésükbe.¹⁴² Holott – amint más helyütt megkíséreljük bemutatni – éppen ez az időszak, az 1990–2000-es évek hozott igen számottevő fordulatot a vizsgált forrás megítélése terén a nyugat-európai és észak-amerikai kutatásban.¹⁴³ Hasonló jelenségként szintén megfigyelhető, hogy a szövegben többek számára periodikusnak tűnő ismétlések keletkezésének magyarázatként visszatérően felmerül: a császár (vagy a szerkesztők) általuk ismert történeti események mintájára „kreált(ak)” új, valójában meg sem történt eseményeket a magyarokról szóló szövegrészekben. Ezen értelmezések – bár kényelmes magyarázatot kínálnak az egyes kutatók nézetrendszerével összeegyeztethetetlennek tűnő mondatok kiiktatására – szintén nem fordítanak kiemelt figyelmet a *DAI*-ről a Bizánc-kutatásban ma élő elképzelésekre. Legújabban így járt el például Szabados György, aki ugyan részben egyetértőleg nyilatkozott a Kapitánffy által megfogalmazott téziszről szólva, sőt hangsúlyozta, hogy a *DAI* „forrásproblémáinak felgöngyölítése elsősorban a bizantinológus szakemberek feladata”, mégis ki mondhatónak vélte: „erős a gyanúm, hogy” – tényleges ismerethiányukat palásto-

139 *Uő*: A Volgától a Dunáig. A honfoglaló magyarság történeti útja. Magyar Nyelv 97. (2001) 10–13.; *Uő*: A honfoglalás mai i. m. (138. jz.) 148.

140 *Takács Zoltán Bálint*: A magyar honfoglalás előzményeiről. Savaria 27. (2002) 201–213.; *Uő*: A magyar honfoglalás i. m. (121. jz.).

141 *Uhrmann Iván*: Szavirok, szavártok, magyarok I. In: A Kelet ritka nyugalma. VII. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Szerk. Dobrovits Mihály. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2010. 59.

142 Ifj. Darkó egy nemrég megjelent írásában számot vetett néhány, a nemzetközi bizantinológiai kutatás által a *DAI*-vel kapcsolatban elért eredménnyel, ld. *Darkó Jenő*: Konstantinos Porphyrogenetos „De administrando imperio” című munkája újabb kutatások tükrében. In: Az érett kor ítélete. IX. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeáll. Dobrovits Mihály. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2012. 11–47. – A képzeletbeli egyenes másik végén azon meggyőződés helyezkedik el, mely szerint még a *DAI*-vel foglalkozó magyarországi kutatások eredményeinek részletes áttekintése sem mindig várható el, hiszen „ma már szinte lehetetlen a hatalmas szakirodalmi mennyiség idézése, hiszen mindig található egy olyan munka, ami elkerülte a figyelmünket, vagy nem fordítottunk rá kellő figyelmet.” *Takács Z. B.*: A magyarok türk megnevezése i. m. (123. jz.) 328.

143 *Vö. Bollók Á.*: A *De administrando imperio* i. m. (4. jz.).

landó – „Bíborbanszületett Konstantin és »kutatócsoportja« [...] a magyar államiság kétféle fejlettségi szintjét a dalmát történet kaptafájára készült átvezető szöveggel kapcsolta össze”.¹⁴⁴ De hasonlóképpen érvelt újabban a szövegben szereplő két besenyő háború egyikének „kiküszöbölhetősége” mellett Tóth Sándor László is.¹⁴⁵

Figyelemre méltó új jelenségnek számít ugyanakkor az is, hogy az egyes szerzők napjainkban a korábbiaknál jóval nagyobb teret szentelnek a magyarországi munkákra összpontosító historiográfiai visszatekintéseknek. E téren rendre sokaknál gondosabban járt el Tóth, akinek 2015-ben megjelent monográfiája nem kis részét – a 19. század végéig visszatekintve – a régebbi irodalom állításainak katalogizálása teszi ki.¹⁴⁶ Ugyancsak viszonylag nagy terjedelemben foglalkozott e kérdéssel 2010-ben megjelent könyvnyi *DAI*-kommentárjában Hölbling Tamás is, aki azonban elsősorban saját koncepciója, a hazai keletkezésű középkori források hitelének erősítése végett sorakoztatta fel a régebbi magyarországi irodalom azon állításait, amelyek véleménye szerint – illetve az általa kimutathatónak vélt ellentmondások alapján – „nem növelik a bizalmat” a *DAI* iránt.¹⁴⁷ E kutatástörténeti áttekintések azonban ritkán jártak együtt a régebbi irodalomban felbukkanó, ma sem idejétmúlt meglátások újólagos terítékre vételével. Így Szabados, aki egészen a legrégebb magyarországi latin nyelvű irodalomig visszanyúlva foglalkozott a *DAI* kutatástörténetével, bár nyilvánvalóan ismerte mind Marczali, mind Szabó ez irányú állásfoglalásait, utóbbi esetében mégis csupán a független atelkuzui magyar állam eszméjét tartotta hangsúlyozandónak, míg annak a 38. fejezet kazár háttéréről szóló gondolatai nem keltették fel az érdeklődését.¹⁴⁸

Ez, a 21. század elejének kutatásában egyre inkább uralkodóvá váló véleménypluralizmus azonban már nem pusztán a magyar koratörténet-írás fősodrába tartozó kutatók munkái megjelenésének kedvezett. Azt sem tanulság nélküli látni, hogy azon szerzők között, akik nem csatlakoztak szorosan egyetlen hazai történetírói hagyományhoz sem, nem egy akadt, aki minden addiginál szorosabb kazár kötődést vélelmezett a *DAI* 38. fejezetét illetően. Püspöki Nagy Péter egy 2001-es tanulmányában például azt feltételezte, hogy VII. Konstantin egy héber nyelvű kazár krónikát használhatott a magyarokról szóló fejezetek forrásaként.¹⁴⁹ Kovács

144 Szabados György: Magyar államalapítások a IX–X. században. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2011. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 26.) 92–93.; *Uő*: Magyar államalapítás a IX. században. Államszervezési modellek a „De administrando imperio” szövegében. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 132. (2011) 9.

145 Tóth Sándor László: A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században. Belvedere Meridionale, Szeged, 2015. 587.

146 Uo.

147 Hölbling Tamás: A honfoglalás forráskritikája I. A külföldi kútfők. Ad Librum, Bp., 2010. 70., 72.

148 Szabados Gy.: Magyar államalapítások i. m. (144. jz.) 91., 101.

149 Püspöki Nagy Péter: A zsidóság a korai Árpád korban: a magyar társadalom vallási viszonyai a kazár hitvitától IV. Béla zsidó-privilégiumáig, 861–1251. In: 1100 éves együttélés: a magyar és

Béla pedig 2008-ban a hároméves kazár–magyar együttlakás időtartamát kísérelte meg átértelmezni a zsidó időszámítás sajátosságára utalva.¹⁵⁰

Összegzés helyett

Mindazon ellentmondások, amelyeket a 9. századi magyar történet főbb írott forrásainak – a *DAI*-nak, a muszlim földrajzi leírásoknak és a magyar krónikák által megőrzött hagyományelemeknek – az értelmezése során a magyarországi történettudomány különböző képviselői a 19. század óta folyamatosan felfedezni véltek, alapjaiban befolyásolták vizsgálataik irányait. Az ellentmondónak látott adatok helyes értelmezésére tett erőfeszítések már a kezdetektől különféle összebékítési kísérletekhez vezettek, ám az idő előrehaladtával ezek egyre gyakrabban eredményeztek olyan magyarázatokat, amelyekben az adatközlők már tendenciózusak vagy egyenesen hazugok voltak, az egykori szerzők félreértették és hibásan kombinálták össze a hozzájuk eljutott információkat, így a források tévedhettek és tulajdonképpen megbízhatatlannak bizonyultak a modern kutatók szemében. E „kombinációs metodikába” azután ezen, az írott források által csak nagyon gyéren megvilágított korszak minél pontosabb megismerése érdekében újabb és újabb forrástípusokat – elsősorban nyelvészeti és régészeti adatokat – kíséreltek meg bevonni a különféle szakemberek. Ez a 20. század elejétől kezdve – amint láttuk – hamar elvezetett a korai magyar történelem idő- és térbeli kereteinek a kitégítéséhez, ám az egyeztetés és „kiegyenlítés” feladatát még nehezebbé, az egymásra épülő feltételezéseket pedig már rövid távon is még bizonytalanabbá tette.¹⁵¹ Mindközben az egyes diszciplínák önálló forráskritikára és -elemzésre épülő vizsgálatait helyét nemegyszer átvették a különféle társtudományokból eredő hipotézisekre reflektáló, azokra újabb és újabb elméleteket építő, a saját források adatait ezekre alapozva kétségbe vonó, illetve az elsősorban a szakirodalomban korábban megjelent felvetéseket összefoglaló és variáló írások.

Pedig amint a *DAI*-ról a Bizánc-kutatásban kialakult képből felvillantandó szempontok reményeink szerint megmutatják: a modern forráskritikai vizsgálatok eredményeinek folyamatos nyomon követése nélkül, pusztán a szavart/türk-történetet elbeszélő fejezetekre és az azok kapcsán korábban megfogalmazott feltevésekre, illetve ezek folytonos kombinálására és/vagy az adatok figyelmen kívül hagyására építve könnyen nem kellően megalapozott következtetésekre juthatunk.

magyarországi zsidóság a haza és a fejlődés szolgálatában. Szerk. Püspöki Nagy Péter. Magyarországi Holocaust Emlékalapítvány, Bp., 2001. 61–62., különösen 161. jz.

150 Kovács Béla: A „háromszendős” kazár–magyar együttélés tényleges időtartama. In: Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Szerk. Oborni Teréz–Á. Varga László. Heves Megyei Levéltár, Eger, 2008. 259–263.: „Reális lehetősége van tehát annak, hogy a Bizáncban járt magyar főemberek még a 10. század közepén is a zsidó naptár jellegzetes ciklusai alapján határozták meg a kazár–magyar együttélés időtartamát.”

151 A kavarok hasonló szemléletű vizsgálatának nehézségeiről és buktatóiról: B. Szabó János: Árpad honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete. Történelmi Szemle 58. (2016) 377–379.

Többek között ez a helyzet vezetett ahhoz, hogy akár a magyarországi kutatásban már a szakszerű vizsgálatok kezdetén rögzített alapvető megfigyelések döbbenetes módon – a fejlett írásbeliség korában is – mindössze egyetlen generáció alatt kieshettek a történészek kollektív emlékezetéből. A *DAI* 38. fejezetének első felében elbeszélte történet – meggyőződésünk szerint – kazár eredetű tudósításon nyugvó voltának korai felismerése, majd teljes feledésbe merülése ennek pusztán egyetlen, ám részleteiben is jól végigkövethető példáját nyújtja.

Nem kevésbé tanulságos emellett látni, hogy hiába bizonyult Pauler már 1880-ban a bizánci forrás éles szemű olvasójának, megfigyelései mégsem keltették fel utódainak figyelmét. Pedig már ő is nyomatékosan megfogalmazta a *DAI*-ról írva, hogy „a ki egy kis figyelemmel olvassa, azonnal észreveszi, hogy ez különféle időkben készült, gyűjtött jegyzeteknek laza összeállítása”. Kiemelte továbbá, hogy „az adatok egy részét maga a császár gyűjthette: de egy részüket kétségkívül már készen találta, s e különböző részeknek csak formát törekedett adni [...]”. Hangsúlyozta emellett a mű szerkesztési hiányosságait, csak csekély mértékben jobbnak látva ezt a *Szertartáskönyvé*nél, a „másik császári dolgozat”-nál, amely meglátása szerint még inkább egy „borzasztó rendetlenség” állapotában van.¹⁵²

Ha Pauler szavait esetleg könnyen elsikkadó, futólag tett megjegyzéseknek tartanánk is, egyáltalán nem érvelhetünk emellett a *DAI* kritikai kiadását a saját korában mintaszerű alapossággal készítő Moravcsik összefoglalásait olvasva. Az utóbbi – bár végeredményben a császárt tartotta a mű megrendelőjének és bizonyos mértékig a „szerzőjének” is – már az 1930-as években erőteljesen hangsúlyozta, hogy a *DAI*-ban „legalább részben, ama *jegyzetek* és *kivonatok gyűjteményét* kell látnunk, melyeket a császár fia, a trónörökös iskolai gyakorlataiként évek folyamán készített vagy készíttetett. [...] Csak ő [Konstantin] lehetett az, aki a már kész jegyzeteket *rendeztette, összeállította* s a gyűjteményhez előszót és az egyes részek elé tartalmi összegzéseket írt [...]”.¹⁵³ A Konstantin-kori egyéb összeállítások (például a *Szertartáskönyv* és a *Történeti kivonatok*) ismeretében arra is rámutatott, hogy a császár „más műveiből is ismert excerpáló és anyaggyűjtő metódus” és a *DAI* szerkezete alapján az utóbbit nem lehet másnak tekinteni, „mint hosszabb-rövidebb *jegyzetek halmazá*”-nak, „melyek legtöbbször *minden szorosabb összefüggés nélkül követik egymást* s amelyeket csak a közös tárgykör fűz össze, továbbá, [...] még ott is, ahol [...] hosszabb, első pillantásra egységesnek látszó elbeszélést találunk, világosan felismerhetők az eredetileg különálló, egymástól független kivonatok nyomai.”¹⁵⁴ A munka forrásainak áttekintése során – ahol már ekkor felhívta a figyelmet a különböző Konstantin-kori összeállításokban feltűnő, azonos kútfőkre visszamenő adatok sorára¹⁵⁵ – a korábbi elbeszélő források, a *DAI*-ban említett császári okiratok, illetve a különféle követjelentések és hasonló

152 Pauler Gyula: Lebedia, Etelköz, Millenarium. II. Századok 14. (1880) 108.

153 Moravcsik Gy.: A magyar történet i. m. (46. jz.) 152. (A kiemelések tőlünk származnak – B. Á.–B. Sz. J.)

154 Uo. 152. (A kiemelés tőlünk származik – B. Á.–B. Sz. J.)

155 Uo. 153. Ezek mai értelmezéséről röviden ld. *Bollók Á.: A De administrando imperio* i. m. (4. jz.).

iratok felsorolása kapcsán hangsúlyozta, hogy a mű „forrásait [...] hűen közli, értesüléseinek nem változtat, adatait nem egyeztet, az ellentmondásokat nem küszöböli ki. Annak, hogy a császár maga kombinált vagy módosított volna forrásait, semmi nyoma sincs”.¹⁵⁶ Később e megállapítások számos elemét – így a fent idézett mondatokat a *DAI* forrásairól,¹⁵⁷ forráskezeléséről,¹⁵⁸ a Konstantin-kori munkák kivonatolási gyakorlatáról¹⁵⁹ és a császár személyes szerepvállalásáról¹⁶⁰ – sok helyen szó szerinti fordításban közölte több kiadást megért *Byzantinoturcica* című monumentális összeállításában is.

Moravcsik alapvetően fontos tanulságokat megfogalmazó szavai azonban éppen úgy elsikkadtak a különféle vélemények és kombinációk tengerében, mint számos történésznek a 19. század második feléből származó véleménye a *DAI* 38. fejezetének forrásairól. Hosszabb távon így a teljes munkákra fókuszáló forráskritikai elemzések visszaszorulása, az egyes szövegek rövid, magyarokra vonatkozó/vonatkoztatott szakaszaiba való bezárkózás és sajátos, gyakran a történetíráson kívüli tényezőktől is befolyásolt – irányított és spontán – „felejtési mechanizmusok” következtében szinte bármely, a magyarok 9. századi elődeivel kapcsolatba hozott forrásadatból bármi, s annak szöges ellentéte is „kiolvashatóvá” vált. A kazár–szavart/türk viszony különféle aspektusait vizsgálva éppen úgy találkozhatunk ezzel, mint a 9. századi magyar történet más kérdéseivel kapcsolatban. Ez pedig sajnálatos módon – a szakma művelőinek eredeti szándékától függetlenül – nem csekély mértékben járult hozzá ahhoz, hogy mára a történeti és a szélesebb nagyközönség körében egyaránt alapjaiban rengett meg a hit a korai magyar történet kutatóinak újabb és újabb „eredményeivel” kapcsolatban.

ÁDÁM BOLLÓK–JÁNOS B. SZABÓ

HOW DID THE HYPOTHESIS ON THE KHAZAR ORIGIN OF THE INFORMATION PRESERVED IN CHAPTER 38 OF *DE ADMINISTRANDO IMPERIO* DISAPPEAR FROM HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY

A HISTORIOGRAPHICAL CASE STUDY

The present paper offers a detailed overview of how Hungarian historiography attempted to establish the source or sources lying in the background of the story preserved in the first half of Chapter 38 of the famous treatise, the *De administrando imperio* commissioned by the tenth-century Byzantine Emperor, Constantine VII Porphyrogenetos.

Bollók Ádám (Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet)

B. Szabó János (Budapesti Történeti Múzeum)

156 *Moravcsik Gy.*: A magyar történet i. m. (46. jz.) 153–154.

157 *Moravcsik Gy.*: *Byzantinoturcica* i. m. (45. jz.) 366–367.

158 Uo. 365–367.

159 Uo. 364.

160 Uo. 365. Tovább árnyalta a korábban vázolt képet: uo. 363.

CONTENTS

STUDIES

- Ádám Bollók–János B. Szabó: How Did the Hypothesis on the Khazar Origin of the Information Preserved in Chapter 38 of *De administrando imperio* Disappear from Hungarian Historiography. A Historiographical Case Study 347
- Andor László: Why István Illésházy Joined István Bocskai (1605) 379
- Árpád Tóth: 'Aping' or adaptation? The Pest voluntary societies of early 19th century as followers of Western patterns 399

DEBATE

- Tamás Pálosfalvi: How Long Did the Siege of Belgrade Last in 1440? Reflections on an „extremely obscure” event 417

WORKSHOP

- László Bernát Veszprémy: An Old-fashioned Jesuit anti-Judaist. Béla Bangha SJ in the Labyrinth of the Jewish Question 439
- Gusztáv Kecskés D.: Relations between the Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR) and the Kádár Administration during the Hungarian Refugee Crisis of 1956 463

DOCUMENTS

- Tibor Marti: Unpublished Charters from the legacy of Beatrice of Naples 491

E számunk szerzői

B. SZABÓ JÁNOS PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum) • BOLLÓK ÁDÁM PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK Régészeti Intézet) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • LÁSZLÓ ANDOR történész (Szárliget) • MARTÍ TIBOR PhD, tudományos munkatárs (MTA BTK TTI) • PÁLOSFALVI TAMÁS PhD, tudományos főmunkatárs (MTA BTK TTI) • TÓTH ÁRPÁD, dr. hab., egyetemi docens (Miskolci Egyetem) • VESZPRÉMY LÁSZLÓ BERNÁT, tudományos segédmunkatárs (Veritas Intézet)

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

TTI = Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható

Ára: 1000 Ft
Előfizetőknek: 850 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáján: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék),
illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest,
Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Történelmi Szemle 2017-es évfolyamának
megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap és
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

nka

Nemzeti Kulturális Alap

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ